Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 3 БЕРЕЗЕНЬ 1935

З ТЕКИ СТРІЛЕЦЬКИХ КАРИКАТУР О. КУРИЛАСА.
(До статі д-ра І. Іванця: Стрілецька карикатура.)

АНАТОЛЬ КУРДИДИК

ДІВЧИНА З ЧЕРВОНИМ ХРЕСТОМ

Де це було? В Одесі? Вапнярці?
В білім місті, чи тихім селі?
Загубився той спогад у марші
сірих буднів і змарганих літ.

Тільки знаю: розбита хатина
(о, не тямить, не тямить ніхто!...),
нас пятнацять і ти, як дитина
в білій хустці з червоним хрестом.

Так: щоденно надія з одчаєм
і гарячка на сорок один
і ніхто вже нічого не знає —
звідки, доки, і що і куди...

Дні, як ріки гіркі й непрозорі,
ночі — серце довбуть долотом
і сміється ще тільки до хворих
хтось зпід хустки з червоним хрестом.

Нагло далі: на возі і пішки,
чи хто в силі, чи може і ні —
о, до смерти всі межі й обніжки
й чорна втома чіплялися ніг.

Хто це з нами у тій кавалькаді?
Адже вже нас не тямив ніхто. —
Хто тримав нас? Розраджував? Гладив?
Ти, дівчино з червоним хрестом!

Так прибули на місце, до своїх.
У великий і соняшний дім.
За вікном колисався весною
темний каштан і мрійно гудів —

і вливався солодко й пянко
сміх і сонце у кожний атом
і сміялися хворі щоранку
до дівчини з червоним хрестом.

Аж у ранці — щось дивно й понуро.
Сміх дівчини урвався — затих.
...Під каштани одцвілі за муром
поховали сестрицю на тиф...

Табор окремого загону С.С. в Білій Церкві

Написав: *О. Думін.*

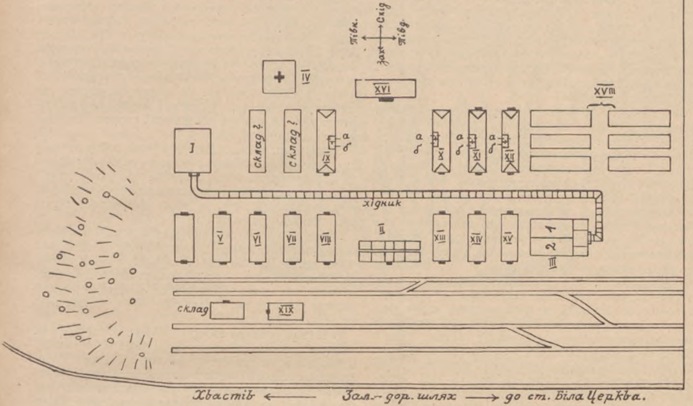
„Дуже сумне місце, ні нащо й глянуть, зате ж є про що згадать".
(Стороженко: Спомини про М. Л. Коржа).

На матеріяльні памятки свого минулого Україна не багата. З наших передовсім наддніпрянських міст, за винятком Київа, та до певної міри Переяслава і Камянця, рідко котре може похвалитися трівалими свідками старовини, рідко котре може сказати про себе, як західньо-европейські міста, що з кожного каменя промовляє до нас історія. Ми майже не маємо ні старовинних, гордих і понурих скутаних славою і леґендою замків та кріпостей, ні величавих перетрівавших віки покритих шляхотною патиною соборів, монастирів, ні палат і будівель українських вельмож — взагалі свідків старовини, чим так пишається Захід, в нас обмаль.

Те, що повстало за княжих часів, змели з лиця землі, йдучі кілька століть безупинно одна за другою хвилі монґольсько- татарських набігів. Запорожське-ж козацтво не прикладало ваги до будівель, воно не любило ховатися за мури, заковуватися в залізо, уважаючи свою грудь найкращим захистом України і віри християнської. Та і ніде правди діти, козацька психольоґія сильно піддавалася впливові окруження — безмежнього, вільного степу. Вона не зносила через це нічого трівкого, постійного, усистематизованого ні в орґанізаційному відношенню, ні в відношенню до свойого побуту. Українське козацтво, що сотки літ — як слушно завважує др. Назарук (Над Золотою Липою) — було суверенним паном низових просторів, не збудувало ні одної порядної твердині. Та і на віщо, літо прозів козак на війні або пробурлакував на степу, в плавнях і комиші, а зимою вдоволявся, як каже проф. Грушевський, „в лихо зроблених з хворосту або дерева курінях".

І не диво, що запоріжське козацтво не оставило по собі трівалих матеріяльних памяток, що водилиб нащадків по їхніх слідах, пригадувалиб про їхні лицарські діла, розпалювалиб фантазію, помагалиб празнукам викликати в своїх душах образи славної минувшини і напували серце новим завзяттям. Чи може сучасник з належним пієтизмом ступати по батьківських гробах, коли нічогісько не викликує в його потрібного настрою, а прим. на Хортиці, першому козацькому гнізді — як казав Шевченко — „німець картопельку садить". Не краще було, перед війною вже і з другими осідками низового козацтва, біля сіл Грушівки, Покровського, Капулівки та над р. Томаківкою. „Тутечки — говорив столітній запорожець Микита Леонтієвич Корж Стороженкові, опроваджуючи його в 1827 р. по одному з козацьких кошів — стояли колись каплички і хрести поставлені на память кошовим отаманом, а теперечки тільки й видко денеде купи каміння і цегли". Так було тому 110 літ назад а тепер певно

Табор Січових Стрільців в Білій Церкві.

вже й каміння та цегли з тих святих для кожного українця могил не знайдеться.

Подібна доля постигла і кіш новітнього козацтва — табор Окремого Загону Січових Стрільців в Білій Церкві. — Цеї галицької військової формації, що перша не словами а ділами, стала заповняти зміст ідеї соборности української землі і відіграла на Наддніпрянщині таку велику ролю. З їхнього коша, цього місця, де за гетьманської влади стрільці знову почали збиратися зі всіх кінців українських просторів, де покладено перші основи під організацію дійсно соборного українського військового стягу, куди зібралась Директорія і звідкіля вийшов перший поклик Гол. От. Петлюри до повстання проти гетьмана П. Скоропадського й сліду не залишилось. „Nec l cus ubi Troia fuit“. Щоб не зовсім затратилась память про це місце — пишу отцих кількадесять рядків.

Табор С. С. містився в віддалі $1^1/_2$ км. від залізнодорожної стації Біла Церква, а саме праворуч залізно-дорожної лінії, що веде на Хвастів. В цілому мав він вигляд прямокутника, що межував на сході зі степом, на півночі з малим сугорбком покритим рідкою лозиною, на заході з залізничими рейками Біла Церква—Хвастів, а на півдні з полевою дорогою і якимись, приналежними здається залізно-дорожним службовикам — загородами. Поміж властивою залізною дорогою і табором простягалось кілька „сліпих торів“.

Табор складався виключно з деревляних бараків трьох типів: мешкальних, землянкових і господарських. Бараки першого типу, були побудовані по формі мешкальних домиків. Вони мали вигляд прямокутників, по середині котрих вели коридори. По кожній стороні коридору мав барак по 5 чи 6 невеликих кімнат. Бараки землянкового типу (таких було всего чотири) визначались тим, що їхні довші (бічні) стіни, були з надвору обложені землею; криші тих бараків сягали до тої земляної обладки. Бічних вікон отже вони не мали; світло до землянкових бараків падало з гори з вікон проироблених в криші. В середині ці бараки не були поділені на кімнати, тільки при вході мали вони по одній кімнаті (на чертині зазначено буквою: б; буквою: а зазначено сіни). Врешті бараки господарські: ці мали вигляд деревляних сараїв. До тих останніх належали склади, стайні і барак з приладдям до гашення огня.

Команда загону містилась в бараку ч. І. З містом і зі стацією мала вона телефонічне получення; в перших днях повстання воно незвичайно пригодилося. Барак ч. ІІ. служив за мешкання старшинам зі складу команди: полк. Коновальцеві, військ. старшині Мельникові і адютантові сотн. Матчакові. Кромі того жили там: сот. Чмола, Сушко, а після приїзду до С. С. також сотн. Гнатевич. В падолисті 1918 р. в йому примістились др. Назарук і члени Директорії. Замітний цей барак в історії С. С. ще й тим, що в йому (в кімнаті 1) відбулися в днях 12 і 13 падолиста засідання Стрілецької Ради (при співучасти командантів сотень і кількох інших старшин) розглядаючі пропозицію д-ра Назарука їхати до Львова С. С., як звісно, на неї не погодилися, бо вже надто далеко заанґажувались були в підготовці протигетьманського повстання, а до того по їхній думці доля

України вирішалась не у Львові, а в Київі. Де відбувалися наради команди загону з Гол. От. Петлюрою і Директорією, мені не відомо, так само не можу сказати, де відбувалися переговори з делеґацією німецьких (київської і білоцерківської) „жовнірських рад", що закінчилися заключенням 17 падолиста договору про невтральність німецької армії на Україні*). Гадаю одначе, що ці події мали місце також в бараку ч. II, бо він до цього найбільше надавався.

В бараку III. поміщалась старшинська харчівня (кімната 1) і бібліотека (кімната 2) загону. Бібліотеку С. С. мали незвичайно велику. Німецька військова література занимала в ній чи не 80% книжкового стану. Книжки закупив у Відні і Львові та привіз їх до Білої Церкви сот. Чмола**). З відступом Армії УНР. з під Київа в лютому 1919 р. бібліотеку вивезено до Проскурова, а звідтам до Кремянця, де оселився кіш і підстаршинська школа С. С. Барак IV — занимав приют. Завідував ним якийсь старий військовий лікар, здається по походженню москаль. Бараки V—VII. служили за мешкання прочим старшинам загону. В одному з тих бараків мав свою канцелярію „господар" загону сотн. Даньків, завдяки котрому стрілецьке постачання стануло на висоті свойого завдання, що значно улекшило стрілецтву підчас облоги Київа розгорнутись в дивізію, а потім в корпус. Барак VIII служив за пральню і купальню. Слідуючі чотири землянкові бараки IX—XII. занимали чотири піші сотні. Управи сотень містились в кімнатах зазначених буквою: б. Бараки XIII до XV становив стан посідання булавної сотні, полевої жандармерії, гармашів, кіннотчиків і скорострільців. Барак XVI. занимали приряди до гашення огня. Групу бараків означених ч. XVIII. становили стайні, возівні і т. п., декотрі з них були вже доволі знищені. Стрілецька кухня стояла поміж „сліпими торами" (барак XIX).

По середині табору від команди до старшинської харчівні вів деревляний хідник, побудований на біля 30 цм. високих палях. Таборова вартівня і арешт містились в бараку ч. XIII. До табору належала також мала деревляна каплиця. Вправи старшин під командою сотн. Гнатевича відбувалися на площі між каплицею і ґрупою бараків ч. XVIII. Стрільці виходили на вправи на площу між зал.-дер. стацією і містом, а на стріляння до ліса, в північно-західній стороні. Стрільницею завідували німці.

За світової війни білоцерківський табор служив за лічницю для ранених вояків російської армії. С. С. перебрали його в зовсім доброму стані, а з ним і доволі ріжного майна як ліжок, сінників, покривал тощо. Все це якось збереглось серед революційної завірюхи 1917—1918.

Після виїзду Загону на Хвастів, а далі під Київ, білоцерківські бараки стали збірною точкою для обовязаних до військової служби, а мобілізованих Директорією — дооколичних селян. Тут формовано з їх сотні, проводжено з ними короткий вишкіл, а після того висилано на згущення підкиївського фронту.

В 1919 р. спалили табор С. С. Деникінці і то так основно, що переїзджаючи в 1921 р. з Черкас в Хвастів, я не замітив (з вагону) ні сліду з його. Звичайно, що цей вчинок не подиктували московським варварам якісь „висшіе стратеґіческіе сабраженія", а просто насолода нищення. Пяна російська офіцирня дала волю своїм унаслідженим по своїх монгольських предках, диким інстинктам, а хоть в цей спосіб пімстилась на так їм ненависних „сечовіках".

І знов одна історична анальоґія і знову пригадуються мені Стороженкові записки: „Селяни розказують — пише він в згаданих вже „Споминах" про М. Л. Коржа — що як Текелій руйнував Кіш, то звелів комендантові по призвищу Норові (підполковнику Норову) все поламать, знівечить і знести, щоб і духом не пахло запорожським". Та духу козацького Москва зруйнуванням Запорожжа таки не знівечила, не вбила. В УСС і С. С. він знову відродився — бо дух — ґеній нації невміручий.

*) Пор. др. О. Назарук: Рік на Великій Україні ст. 16.. А. Крезуб: Перша умова Директорії з німцями з 17. XI 1918 р. „Літ. Наук. Вістник" 1929, кн. V.

**) Тодіж, о скільки не помиляюся, привіз сот. Чмола, зроблені спеціяльно для С. С. старшинські привіски (портопе). Від привісок У. С. С. ріжнились вони тим, що були значно менші і округлі і замість орла мали тризуб. Привіз він всего кілька штук, так що ці привіски не стали складовою частиною однострою загалу стрілецтва.

Стрілецька карикатура

Написав: *І. Іванець*, б. пор. У. С. С.

Р. Сорохтей: підх. У.С.С. Придун вишколює чету.

На виставі памяток по УСС, присвячено дещо місця стрілецькій карикатурі. В оцінці вистави відмічено на загал високу мистецьку вартість стрілецької карикатури, а мистець В. Ласовський в своїй рецензії (Новий Час „Дві Вистави“) в дуже цікавий і тонкий спосіб перевів паралелю між скромною виставою збережених стрілецьких памяток і імпозантною фашистівською, що мав змогу бачити її в Римі. Бачить він між иншим у стрілецькій карикатурі доказ позитивних рис української вдачі, видержалости і погідности навіть у тяжких обставинах. (Сміх крізь сльози). Для українця геройство стає чимсь буденним, звичайним.

І справді виставлені стрілецькі карикатури 2-ох мистців Р. Сорохтея та О. Куриласа оживили цілість вистави, були приємним відпочинком , бо сміх і гумор ділає все добре, ділає позитивно а люди веселі, життєрадісні, що вміють жартувати, це милі гості в товаристі. Тому так сатира як і карикатура може мати велику суспільну вартість.

Р. Сорохтей: проф. І. Боберський.

Трудно давати тут дефініції цих понять, бо вони часто заплутують, а не розяснюють їх. Звичайно привикли ми розуміти під карикатурою веселий тематично рисунок. Карикатура по суті є мистецькою синтезою, схарактеризованням дійсности в спосіб простий, ориґінальний ляпідарний, видвигає характеристичні чи навіть драстичні елементи. Карикатуристом чи сатириком треба вродитися — треба ним бути.

Р. Сорохтей: підх. У.С.С. О. Кобилянський.

Уродженим карикатуристом є Р. Сорохтей. На виставі бачили ми цілий ряд колишніх УСС в його карикатурній інтерпретації. Пізнали відразу давніх знайомих. Сорохтей як карикатурист цікавиться передівсім людською головою, виразом лиця. Кожня, ним сконструована голова, це прояв мистецької контемляції продуманої і провірюваної передвиступної праці. Працює він як селекціоніст, що відкидає менше важні елементи, бере під увагу лиш те, що давалоб засадничий вираз особі — і де він у своїй методі дуже далеко, потрапить без жалю посвятити, відкинути якусь важну фізіольоґічну частину для виразу цілости. Притім Сорохтей витончений як мистець-ґрафік. Є в нього велике почуття лінії, яка завсіди дуже зясована, при цьому тонка і ніжна. Карикатури, що він їх виконує тушею та пером набирають прецизности сталеритів, стають монументальні через свою зясованість та велике відчуття форми. Окрім портретових карикатур, виставлено і тематичні композиції двобій Цяпки - Скоропада з полевим духовником УСС о. Пшепюрським. Мистець використав якийсь інцидент товариського непорозумін-

Р. Сорохтей: підх У.С.С. Черевко.

О. Курилас: підх. УСС. Угрин-Безгрішний.

О. Курилас: Боєва Управа.

ня щоби дві між УСС популярні особистости розібрати до нага та пустити з штилєтами на себе.

В другій карикатурі, що має мотив з площі вправ представлено молодого професора, до цього ще й фільольоґа в обстанові військової дійсности. Скільки тут професорства прикритого військовим однострoєм! Як добре відчуті стрільці-вояки, що гремлять військовим кроком.

Поле карикатури незвичайно широке як і взагалі мистецтва. Є в ньому місце для всіх темпераментів. Репрезентантами її в европейському мистецтві є динамічний Доміє, синтетичний Ґульбрансон чи легкий імпресийний француз Сем.

Імпресійну легкість та рисункову зручність бачимо в шаржах та карикатурах О. Куриласа. Курилас маляр з темпераментом, чого доказом цілий ряк малюнків, портретів та банальних мотивів, що їх виконав в часі свого побуту при УСС. В працях тих много безпосередности, живости, а в портретах маркантної подібности. О. Курилас є малярем дуже спостережливим і його як ілюстратора характеризує незвичайна прямо малярська память. Ці своєрідні прикмети як рисівника предиспонують його в великій мірі до карикатур. Нею він спеціяльно не займається, при УСС виконав їх цілий ряд, за час свого побуту в коші. Там видавано тоді сатиричні літографовані журнали як „Самопал", „Самохотник", яких треба було ілюструвати. Так повстав цілий ряд карикатур. Ось працівник пресової кватири — Угрин Безгрішний — редактор і світливець коша з червоною калиною в устах бере дротяні перешкоди. На іншій зафіксована Боєва Управа в своїм колишнім складі. Вол. Бачинський роздумує спертий на голови українських есдеків В. Темницького та М. Ганкевича. На престолі в злагоді відпочивають чолові особистости К. Левицький та Н. Василько. На першому пляні проф. Боберський і Др. К. Трильовський по когутячому себе оглядають. Ось зараз кинуться на себе. Вони себе недолюблювали та оба вносили знов богато життя в середовище, в якому працювали. Рисунок це колись популярний на нашій землі. Др. Цегельський заломлює руки, остане теж цінною памяткою доби. Він дивиться як двох політиків ріжного напрямку розтягають галицького льва, що й вже з перемучення охляв. Коли дивимося на ті веселі рисунки артиста — то відчуваємо, що впливав на нього погідно надійний час та добра обстанова серед своїх в коші УСС. Карикатури, які він дав з побуту стрілецтва, залишаться на все не лиш цінними документами його мистецької праці, але і тематично характеристичними документами доби.

О. Курилас: Українська Політика в р. 1917.

Думки Грушевського про потребу української армії

Написав: *Д-р Микола Андрусяк.*

Серед українського громадянства на Придніпрянщині в початках будування власного державного життя в квітні-травні 1917 р. виявилися два напрямки відносно питання про українське національне військо: один, репрезентований від початку Товариством ім. П. Полуботка з Миколою Міхновським на чолі, який стояв за творення української реґулярної армії як основи майбутньої самостійної України; другий — табор української революційної демократії, якої головним речником був Володимир Винниченко, вважав формування української реґулярної армії за річ непотрібну й небезпечну для запевнення соціяльних здобутків революції. Тому, що в Центральній Раді верховодили представники цього другого табору, змагання першого українського уряду йшли в тому напрямку, щоб армію перетворити на народню міліцію; до кінця 1917 р. майже не було його заходів для припинення деморалізації й розкладу війська. Навпаки, сам Військовий Ґенеральний Секретаріят (міністерство військових справ) перешкодив підполк. Вікторові Павленкові зорганізувати в Києві дві т. зв. „сердюцькі" дивізії, тому, що проти них виступила „Робітнича Газета". „Утворення сердюцьких полків — писав цей часопис — не являється в інтересах ні селянства, ні робітників, є затією буржуазних кол громадянства чи їх прихвостнів, і тому вся демократія мусить обявити цим буржуазним намірам найрішучішу війну".

Ясно, що серед таких настроїв не могла Українська Центральна Рада, проголошуючи IV-им Універсалом (22. січня 1918 р.) самостійність Української Народньої Республики, здобутися на інше рішення в справі армії, як тільки оце: „Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватися, приписуємо відпускати додому деяких салдатів, а після затвердження мирових договорів — розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоби військо наше служило обороні робучого народу, а не бажанням пануючих верств".

Але виявилося, що противійськовими кличами не можна оборонити України перед большевиками, що своєю антимілітарною аґітацією розложили стару російську армію, розкладали українське військо, а самі збирали скоро свою армію й опановували Україну. Український уряд мусів засягнути військової помочі центральних держав, аби прочистити свою державну територію від большевицьких банд. Очевидно, для дальшої забезпеки України перед большевиками мусіла стати актуальною у провідних українських кругах справа формування сильної власної армії, яка б без чужої помочі оборонила державу від ворогів. Пекучу потребу власного війська виказував у своїх думках і мріях п. н. „На порозі Нової України", написаних у лютому-березні 1918 р., голова Центральної Ради — Михайло Грушевський.

Під враженням чудових співів наших хорів на Шевченківському спектаклі після звільнення Київа від большевицької окупації писав Грушевський: „У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнанні з нашим убожеством у громадській і політичній роботі! Справді, як легко в нас зібрати великий і гарно зоспіваний хор, і як — виявилося — трудно зладити добрий, дисциплінований курінь на оборону українських вільностей!" З натиском підчеркував, що для закріплення й забезпечення українського державного ладу треба економічної, мілітарної й культурно-інтелєктуальної сили, треба людей діла реального, практичного — спеціялістів-адміністраторів, фінансістів, економістів, знавців військового й морського діла, й техніків. Сама ж армія — на його думку повинна будуватися на аполітичній основі.

Справі армії присвячує Грушевський в цій збірці („На порозі Нової України") окрему статтю. В ній він пише ось що: „Вимагання державного патріотизму в наших ухах звучить по своїй новости ще до волі не звикло. Ще більш незвичайно, навіть дико, будуть звучати заклики до культури армії, до котрих я зараз переходжу. Коли державність була синонімом імперіялізму й насильства, й тому була предметом неохоти та відрази, так що державна служба в ґрунті річи вважалась річчю невідповідною для демократично й ліберально настроєної людини, то армія, як вияв мілітаризму, як знаряд державного примусу, як охоронна сторожа всіх гидот старого режіму й поготів будила огиду й призирство, і туди за невеликими виїмками йшли тільки люди цілком аполітичні, позбавлені громадянського почуття, всяких звязків з громадським життям і поступовим рухом. Але коли держава наша має стати палядіюмом демократичних вільностей, заборолом соціялізму, ареною національної згоди, то навпаки на сторожу цих соціяльних скарбів повинні стати якраз такі люди, котрі б цінили цей внутрішний зміст, ті вартости, які містить в собі ця держава. Бо опричницька банда, або навіть і набір бездушно вишколених манекінів не може бути надійною охороною таких великих вартостей. І коли охоронним засобом нашої держави має бути армія, то треба подбати, щоб її складти як найкраще, влити до неї елєменти здорові, надійні, дати її напрям певний і незломний, характерові держави відповідний, щоб він не суперечив йому, не був для нього загрозою, а ґарантією!

Нормальною формою охорони для демократичної держави являється всенародня міліція. Це приймають за правило всі соціялістичні програми, й на цьому принціпі від початку стояли наші українські соціялісти. Але ще далеко перед тим страшним розвалом війська, який нам довелось пережити — один з найбільш жахливих моментів нашого недовгого, але скорого життя, було ясно, що відразу, при тій дезорґанізації, яку ми маємо в середині,

й при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо, — міліційна служба не забезпечить нас від спекуляцій на нашу слабість, і нам якийсь час буде доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда й дисциплінована армія. Плян вироблений нашим військовим міністерством побудований на принціпах територіяльного устрою так, що без труднощів кожної хвилі можна перейти від армейської до міліційної системи. Таким чином постійна армія являється у нас інститутом переходовим, тимчасовим. Можна сказати, що його істнування буде тим коротше, чим краще сповнить він свої завдання. Але поки він буде істнувати, треба буде приложити всі старання — не тільки правительству, а знов таки самому громадянству, щоби цей інститут, ця армія, не була чужородним наростом на демократичному тілі держави, не викривляв би її демократичної та соціяльної політики, не відтягав засобів, життєвих соків краю на чужі й шкідливі мілітаристичні завдання.

Все це можна досягнути не репресивними чи забороннимн способами, тільки позитивними, конструктивними заходами. Треба раз поставитися до армії не як до якоїсь скидки, куди скидаються найменш цінні, на ніщо краще непридатні елементи, а як до окраси держави й нації, її почесної варти, куди йде все що найкраще, найбільше перейняте щирим, поважним відношенням до держави, її демократичних, соціяльних і національних завдань, не за напасть, не за страх, а за совість, — щоби віддати кілька найкращих літ сповненню найвищого громадського обовязку: боронити найвищі народні досягання своєю кровю! (Підчеркнення моє — М. А.).

Треба, щоби кадрова старшина складалася з елементів ідейних, культурних, інтеліґентних, — щоб її ценз не тільки спеціяльний, а й загальний був досить високий (вища загальна школа), і вона була обставлена матеріяльно настільки відповідно, щоби не втікала з війська на „ситші пироги“, як казали наші предки.

Щоби відносини старшини до козаків були близькі, щирі, братерські — щоби при формально твердій дисципліні й субординації армія мала дійсно демократичний характер по суті.

Щоби побут козаків у цій армії не був марнованням часу — щоби час реґулярної служби був використаний як найпродуктивніше, аби можливо в коротший час вмістити всю потрібну для війська технічну підготовку — доведену до рівня сучасних вимог, а потім все дальше здійсняти через учебні збори, організовані в ріжних порах року так, щоб вони як найменше відтягали живі сили краю від продуктивної праці.

Щоб усе, що підчас служби лишається від чисто технічної підготовки, було використане на завдання культури й освіти. Щоби побут козака чи старшини в війську мав характер громадянського виховання й демократичної культури.

На армію так орґанізовану й поставлену не шкода буде великих засобів, великих вкладів, значної частини бюджету, тому що вона буде, як я сказав, не чимсь чужерідним, чужим і ворожим демократії й культурі, а її засобом.

Але поставити її так, повторюю, можна не паперовими законами й розпорядками, навіть не багатими асиґнуваннями, а живою працею самого громадянства.

Як постелить воно тут собі, так і виспиться. І постелити треба дуже добре, тепер же зараз, бо від цього залежить вся дальша доля нашої держави, нашої нації, нашої культури, демократичних і соціяльних здобутків трудящих мас“.

Сама стаття Грушевського не була голословною. Як подає проф. Дмитро Дорошенко в нарисі „Історії України 1917—1923 рр.“ (том І., Доба Центр. Ради, Ужгород 1932*), ст. 382), українське міністерство військових справ ще за Центральної Ради приступило до вироблення пляну орґанізації реґулярної української армії на основі територіяльного побору. Українська армія мала складатися з 8 корпусів піхоти й 4 і пів дивізій кінноти. „Але практичне переведення цього пляну випало на долю вже гетьманського уряду“.

---

*) За цим нарисом Дорошенка (с. 198—199, 266, 351—352) подаю вступ статті.

Нестор Махно та його анархія

Написав: *Ф. Мелешко.*

(Продовження).

Придивляючись отак до них, мені тепер було зрозумілим, чому та голота трималася „батька“ Махна. Чому ж же не триматись, коли тут можна було розвуздати всі свої інстинкти, робити, що забажається, поживати всіх благ земних, які тільки ще можна було тоді знайти на Україні. До цього гурту приходили молоді парубки з дому навмисне майже голі й босі, маючи тільки злочинні нахили, або будучи вже готовими злочинцями. Кожний з них міг тут вповні проявити свою власну „ініціятиву“; одягтися, взутися, добути собі коня, чи й коні з тачанкою, як той парубок, що нас віз, здобути собі гроші та різне інше майно, пити й гуляти, або з дешево набутим добром повернутися собі до дому і стати мирним господарем. Що за все те часом можна було заплатити й життям, це вже питання. У великих війнах кожний вояк міркує і вірить, що не він, а другий може бути вбитий... В „армії“ „батька“ Махна кожний міг собі воювати тільки з власного бажання, в критичний мент міг собі ухилитися від участи в бою. Друга річ, коли ворог налітав і доводилось всім разом і кожному зокрема боронитися. Наскільки мені довелось познайомитися з тактикою Махна, вона була переважно характеру оборонного. На запити: „за віщо ви воюєте, хлопці?“ переважно відповідали ті хлопці-лиходії: „Запитайте батька Махна, то його справа“... Були й такі, які відповідали: „А що ж буде з революцією, коли всі дома сидітимуть?“... Відповідь на запит запитом — дійсно, мудра — що, справді, було б з революцією на Україні, коли б на ній не було „батька“ Махна та його „синків?“... Помилковим було думати, що махнівці складались із самої бідноти. Навпаки, були в тій банді і синки таких батьків, які на Катеринославщині та Таврії мали по 50, 100, а то й більше десятин землі. Всі тут знаходили притулок, які хотіли й любили дикунську волю.

З попереднього видно, який тяжкий обовязок ми, глодосяни на себе взяли: провадити культурну роботу в тій банді, яка мала по умові з Махном полягати: в улаштованні вистав, читанні рефератів на різні теми та утворенні похідної бібліотеки. Побачивши і переконавшись, наскільки тут та наша робота потрібна — ми з тим не дуже то й поспішали. Махно ж нас потребував ще для однієї справи. Ми мали стати посередниками в переговорах, на випадок, коли б йому довелося зустріти з українськими військами, регулярними частинами. „З петлюрівцями, — казав Махно. — не маю ніякого бажання битись і тольki“... Ще більше не було такого бажання у його „синків“ Махно ж мав, як ми потім відкрили, наївно — лиходійський плян: попробувати зеднатися з українською армією, зробити з Петлюрою те ж саме, що зробив з Григорієвом, стати на чолі, „обеднаних“ армій і оголосити себе диктатором всієї України. У Махна, певно, не вистарчало розуму на те, щоб памятати й знати, що укр. армія була тоді не григоріївська банда, а головний отаман Петлюра, не пяний „отаман“ Григоріїв.

Ми якось стояли коло махнівського штабу й чекали на фіру, якою ми мали відїхати в один маєток і забрати там книжки для запроектованої бібліотеки. Показався Махно. Йшов із свого (попівського) помешкання. Одягнений був в новеньке цивільне убрання, до речі сказати, Махно любив майже кождий день одягатися все в інше убрання. Під рукою ніс свій дорогоцінний „поклад“ — теку з документами, в другій руці мав нагая й похлискував себе по литках. Запитав нас, чого ми тут стоїмо. Ми відповіли, й він пішов дальше. Помітно було, що мав добрий настрій. По хвилі почувся постріл. До штабу прибіг один махнівець і приніс новинку. „Батько“ Махно, показалось, ото йшов навідати своїх ранених. Там один із них пожалівся „батькові“, що фельшер погано з ним поводиться. Махно не говорячи ні слова, застрілив того фельшера. Ото й був той постріл, який ми чули. Махно „поміг“ своїм раненим: був один фельшер, тай того він убив. По хвилині, Махно повертався назад, усміхався, ніби нічого й не сталося.

Тим часом, тут, коло штабу, відігравалася нова сценка. У селянина махнівці забрали добрі коні, а йому лишили старі, білі, збідовані. Він їх привів до штабу й слізно просив, щоб йому повернули його коні. Вмішався сам Махно.

— Скільки ти маєш, — запитує, — десятин землі?

— Десять, — відповідає.

— Значить не бідний — каже Махно.

— Але ж у мене четверо дітей...

— Мені до того немає діла. Коли сам не хочеш приймати участи в революції, то нехай приймають її твої коні і тольki!...

Дядько таки не відставав, прохав, благав. Та ось їде другий дядько малими лошатами.

— Стій — командує Махно, — випрягай твої лошата!...

Той дивиться. Махно велить рішуче. Випрягає.

— Бери он ті білі коні й запрягай!

Виходить кумедія — великі коні не влазять у малі шлиї.

— А ти бери оці лошата, вигодуєш і матимеш знову добрі коні і тольki!...

Махно йде дальше. Дядько вже просить, щоб йому повернули білі коні — нічого не помагає.

По слідах роботи махнівців. Приїздимо в подвіря п. Гриневича, Марківської волости. Був це колись відомий в околиці земський начальник — ліберал. Землю свою перед світовою війною продав селянам. Залишилась одна садиба та малий шматочок землі. Заходимо в будинок та заста-

ємо старого, білого самого Гриневича. Одітий в халат та шляпанці.

— Даремно ви сюди приїхали, — говорить нам, — попередні вже все забрали. Залишили тільки ось те, що на мені...

Розгортає халат і показує білизну. В кімнатах валяються на підлозі різні пошматовані папері та ганчіря — нігде нічого цінного. Ми розговорилися з ним. Довідавшись, що хоч ми також „махнівці", але іншої сорти, старий плаче. Ми звертаємо увагу, що його голова обмотана ганчірям, запитуємо, чи не ранили його. Здіймає пов'язку й показує нам страшну екзему, яка зїла праве вухо і там тільки залишилась мокра рана, завбільшки в добру долоню.

— Коли все забрали, то я їх прохав, аби вони мене застрілили, щоб я не мучивсь. А вони мені кажуть: „Кому ти потрібний, щоб ми тебе забивали? Живи, ти, — кажуть, старичок, аж поки не помреш своєю смертю".

Він нас завів у кімнату, де була його бібліотека. Тут показалось все в повному порядку. Шафи були понабивані добре підібраними книгами.

— Я їм казав, щоб вони забрали й ті книги, а вони мені відповіли: „На чорта нам твої книжки, що ми контрреволюціонери якісь, аби читати твої книги?...

Жалко було нам руйнувати ту бібліотечку, але нічого не вдієш — коли б ми повернулись в Липняжку без книг, то Махно міг би запідозріти нас у саботажі, а з такими у нього суд короткий. Коли ми повернулися в Липняжку, то Недайкаша розповів веселі пригоди. Між махнівцями не знайшлося ані одного, який умів би писати на машині, а тому той обовязок виконував наш гладосянин. В цей саме день він переписував „декларацію" запроектованої „Махнівської держави" та якраз те таємне Махнове рішення, згідно з яким він мав покінчити з Петлюрою. Недайкаша вмудрився взяти собі із того відбитки. Читали ми ті Махнові „мудрощі" і сміялись. Ось витяг із того: „Декларація 1919 року. Вільний Совітський Устрій. Такий совітський устрій буде дійсно організацією вільних робітників та селян. І коли сполука їх стане дійсно вільною для самих робітничих та селянських мас, коли жива господарська робота всіх низових меншин та об'єднаних совітських організацій почнуть втягати в себе більші й більші широкі робітничо-селянські маси, без примусу та насильного вмішування якихбудь політично-партійних властей, то на нашу думку, все ж таки скоро пощастить полагодити громадсько-господарський апарат на засаді соціяльної рівности, справедливости та товариства і тим самим настане кінець існуванню клясової політики, безвластю, а також пануванню одних національностей над другими. Відсталі нетрудові прошарки населення з часом будуть натуральним шляхом втягнуті в цей трудовий апарат"... І дальше: „1)Декрет Ком. влади про так звану націоналізацію землі стратить силу. 2) Так зване „совітське господарство" підлягає ліквідації, 3) Вся земля, що тепер забрано її із рук землевласників, має поступити не в посідання держави, а в управління та розпорядження тих, які на ній працюють". (Взято вже із брошури С. Черномордкіна).

Отже Махнові пляни не спочивали на одному льокальному бандитизмі. Він мріяв створити Українську Анархістичну Державу, на чолі якої й сам мав стати. На московщину не зазіхав, а тому і його, Махнівська, Україна мала бути самостійною... З Московщиною могла б зфедеруватись тільки тоді, коли б і там було заведено такий же лад, як на Україні, це б то Махнівщину...

Прийшло до Махна поповнення... Відділ кінноти — 80 шабель при 6 кулеметах на тачанках, під командою матроса Орлова. Була то банда ще гірша за махнівців: зразкові погромщики та грабіжники. Була це большевицька частина, яка стояла в свій час разом з махнівцями на фронті проти денікінців. Орлов зрадив большевиків, пішов слідом Махна, певно гадаючи, що в такому разі більше матиме свободи, як під зверхньою командою жида Троцького. Як побачимо — коштувало це Орлова життя.

Якось я стояв коло попівського двору й говорив з Махном. Ось до нас підходить Орлов, чорний, здоровий матрос, окручений кулеметною стрічкою, за нею два револьвери та бомби, при боці шаблюка. На матроському кашкеті стрічка зі „ золотим" написом: „Мір хіжінам — смерть палатам!"... З ним старший брат Махна, Грицько, на зовні подібний до свого меншого брата Нестора, але кремезний та від природи добряща людина.(Г. Махно тоді був нач. штабу в тій банді). Обидва пяненькі. Орлов відсалютував. „Батько" Махно спалахнув і вигукнув:

— Знову пяні?!... Геть з перед моїх очей, бо обох постріляю і тольки!...

Його маленькі котячі очі налились кровю. Спалахнув нестримним гнівом, аж підскочив, повернувся і пішов у двір. Орлов пішов в один кінець, а я з Г. Махном в другий.

— От рідний він мені брат, — жалівся Грицько, — а я боюся його, мов вогню. Сказав — застрілю — і міг би застрілити, не подивився б на те, що я йому рідний брат. Здавалося б, що тут такого, що ми випили. Довго не бачилися, зустрілись, ну й випили, а він за таку дурницю міг би обох постріляти. А скільки вже я через нього настраждавсь?... — І у бідного добрящого Грицька аж сльози виступили на очах. (К. Герасименко написав, що денікінці піймали Г. Махна в розташованні своїх частин, як розвідчика, переодітого в кубанку, пізнали й 18. VII. 1919 року розстріляли. Чи дійсно так воно було, ручатися не можна, бо ж в цілій писанині К. Г. про Махна більше вигадок, як правди).

За пару днів махнівська куля таки не минула Орлова. Застрілив його Махно ніби все ж таки за те-ж пянство. Коли б, дійсно, за пянство — то він мусів би всіх своїх „синків" постріляти, але.. Махно не міг бачити коло себе особи, яка б мала якийсь авторитет у його банді, і яка не була ним перевірена у відданості. Орлов міг мати автори-

тет бодай у тих 80 — яких він зі собою припровадив. Цього й вистарчало, щоб Махно його позбувся.

Різні отакі криваві випадки переконували нас, що не тільки нема рації, а й небезпечно залишатися при Махні. Наші надії на Галину — могли не оправдатися. Махнові звірячі інстинкти, його нестримність, були тут сильніші за Галинину національну свідомість та доброту. Коли б Махно захотів нас постріляти, то вона б його від того не втримала. Та й робив же він те не обміркозуючи з Галиною, а так — часто-густо під натиском хвилевого дикого запалу. Сама ж Галина не була вже такою, якою я знав її в минулому році. З палкої дискутантки зробилася при Махні мовчазна „Морська цариця", яка, ніби повністю досягла свого, й тепер відпочивала на „лаврах"... Махно ж при ній любив висловлюватися:

— „Я признаю в житті тільки одну власність — нею є моя дружина. Хто посміє на мою дорогу власність посягнути — застрілю і тольки!"

Галина певно такою „жінкою" свого мужа цілком задоволена. Якось я влучив мент і запитав її, як то сталося, що вона з початку Махна так сильно боялася, а потім з ним одружилась?

— „Я попала між два огні — з одного боку були денікінці, а з другого — Махно. Я вибрала його — він все ж таки народник... — Арґумент, розуміється зовсім не переконуючий. Правдивішим тут буде, що вона хотіла слави, пошукувала її, ну й знайшла те в подружжі з Махном. І не помилилась, бо ж коли б стала Галина дружиною звичайної порядної людини, хто б же про неї знав, згадав та писав?

З розпорядження Махна в Липняжці скликано сходку (віче). Махно вже давненько до мене приставав, щоб я виступив публично з промовою. Мав, ніби, одно при тім бажання — почути, як я говорю... Я ж догадувавсь, що в той спосіб він хоче відкрити моє дійсне відношення до нього та до його Махнівщини. На тій сходці, першим мав виступити Махно, а потім я. Ось він почав... гарчати — пригадав мені собачку роздратовану. Так і здавалось, що ось цей маленький, злий чоловічок, вихопить револьвер і почне палити навколо себе. Коло нас, глодосян, стояла і Галина. Липняжські парубки почали жартувати над Махновими словами та рухами. Вона почула й спалахнула:

— Дикуни, вони його не розуміють!... — говорила. — Вони сміються, не доросли ще до того, щоб його розуміти!

Ми мовчали, але нам напевно, також не бракувало посмішок на обличчях. Махно, „відгавкавши" свою промову, підбіг до нас, розхвильований, захекався. Тим часом на трибуну вже виліз „словолюб" Карпо. Я рішив повжити хитриків — не виступати, але розхвалити Махна.

— Чому ж ви не виступили? — злісно сказав він і блимнув своїми оченятами.

— Знаєте, ви так прекрасно говорили — брехав я, — полишили на всіх глибоке враження, а я б моєю промовою тільки все те зіпсував...

Махно нічого не відповів і тільки ще злісніше на мене подивився. Взяв свою Галину й пішов. Після цього я намагався не попадаться йому на очі. І вже була одна думка — утікати скорше від цього лиходія.

Махнівці вирушали із Липняжки на Добровеличківку. Всі на вулицях. Страшна метушня, безладдя. Словом, анархія вирушає в похід. Ми остаточно рішили, що дальше не поїдемо. До речі, й той парубок, що віз нас із Глодос в Липняжку, рішуче тепер нас „панів" більш везти не хоче. Стоїмо та дивимось на ту анархію. Та ось летить на вороному коні, одному із найкращих, якого тоді можна було знайти на Україні, сам, цілком оскаженілий „батько" Махно.

— А ви чого досі не виїхали!... — вигукнув він гнівно.

Я говорю, що нам не дають фіри під бібліотеку, а той парубок не приймає на свою тачанку. Він тут же недалеко стояв з кіньми. Махно кинувся на нього: — зараз же взяти їх на тачанку... твою мать!... бо застрілю і тольки!... Призначає ще одну фіру для нас. Повернув коня й подався. Помічаю, що Махнові дуже залежить на тому, щоб мати нас при собі, але рівночасно відчуваю, що він в один мент божевільного запалу не втримає себе й почне по нас стріляти.

Із двору виїздить тачанка (фаетон) на ґумових обручах, в яку впряжено в пристяжку четверо, прикритих білими сітками, вороних баских коней. Фаетон застелений перським килимом, а на ньому та скромненька Галина, яку ми ще вчора бачили. Вона одіта, мов дійсна цариця. На ній дороге убрання, на голові широкий білий капелюх, вигляд поважний. Галина не тільки нас мужчин — але й своєї недавньої товаришки по семинарії, моєї дружини, „не поміча". Догадуюсь — Галина знає, що робить. То ж вона свого Несторка намовила, що треба в Добровеличківці показатись. Туди вона летіла, де недавно знали її тільки як гарну семінаристку. Показатись там зараз в повній славі та силі. А може вона хотіла пограти ще й на нервах свого недавнього коханця Дмитра Хорунжого*), який тоді саме був дома

(Докінчення буде.)

*) По протигетьманському перевороті М. Хорунжий був комісаром Елисаветградського повіту.

Культурно-освітна праця У. С. С. на Волині

(Володимирщина)

Написав: *Д-р Іван Романків.*

Коли світова війна прорвала сокальський кордон, зродилася думка використати добру нагоду й навязати взаємини з українським населенням Волині, збудити в нього національну свідомість та подати йому помічну руку в часі воєнних злиднів під окупацією чужинецької армії.

Очевидно, стрільці могли виїхати на Волинь лише за дозволом команди австр. армії, а потребу такого виїзду треба було умотивувати користю для неї. В тій цілі поставлено команді армії проєкт вислати на Волинь кількох старшин УСС. для вербовання між українським населенням Волині охотників до леґіону УСС.

Команда армії дала на це свою згоду й дозволила в тій цілі виїхати на Волинь трьом старшинам УСС., на котрих призначено сотн. Вітовського з осідком у Ковлі, чет. Саєвича у Володимирі Вол. і чет. Гаврилка в Луцьку, де мали бути основані „Комісаріяти вербункові У. С. С.".

Старшинам тим не вільно було взяти зі собою ніяких помічничих сил. Однак, користаючи з прислугуючого їм права взяти зі собою чурів для своєї особистої обслуги, рішили всі три старшини зрезиґнувати з особистих вигод, а для успішнішого ведення своєї праці взяти зі собою (на місце чурів) інтеліґентних стрільців, здібних до культурно-освітньої роботи.

В початках лютого 1916 р. виїхали вище названі старшини враз зі стрільцями Володимиром Кузьмовичом, Михайлом Романюком і Іваном Романковим з коша УСС. через Львів на Волинь.

Вербункова акція в тім випадку була лише засобом до цілі, що давала змогу виїхати на Волинь. Властивою метою побуту УСС. на Волині було вести між тамошним українським населенням культурно-освітню працю, бо українське населення Волині не було національно свідоме, ані підготоване до того, щоби зрозуміти ідею визвольних змагань стрілецтва. Тому висліди вербункової акції були мінімальні. Зате культурно-освітня праця увінчалася великими успіхами. Початки тої праці були дуже тяжкі як з огляду на терен праці, так і число призначених до того сил. Українське населення Волині відносилося з початку з недовірям до „австріяків" (бо так називало стрільців, не розріжняючи їх від звичайних австр. вояків) і тому лише невсипущій праці стрілецтва, а особливо залізній витревалости й самопосвяті четаря Миколи Саєвича (ділаючого на терені Володимирщини) належить завдячити великі успіхи тієї праці.

Першим завданням Комісаріяту УСС. у Володимирі Вол. було побільшити число стрільців, бо дві особи не могли нічого зробити.

Багато старань і труду мусів доложити четар Саєвич, заки виклопотав у команді армії дозвіл на збільшення числа стрільців, мотивуючи це тим, що вербункова акція потребує підготовки й освідомлення населення, а цього одна ані дві особи зробити не можуть. На безупинні просьби й домагання чет. Саєвича команда армії дозволяла кілька разів на збільшення числа стрільців, котрі зараз розходилися по селах для ведення освідомляючої акції і підготовки в ціли основання українських шкіл.

Першим наглядним успіхом праці чет. Саєвича було основання української школи в самому місті Володимирі Вол.

В дуже короткому часі удалося чет. Саєвичеві при помочі тодішнього посадника міста, австр. поручника Гната Мартинця і одинокого свідомого міщанина Черановського відкрити чотирокласову українську школу на передмістю „Риловиця". Комісаріят УСС. навязав контакт з культурно-освітнім бюром у Львові під проводом д-ра І. Крипякевича, від котрого одержував потрібні в своїй діяльности вказівки й літературу. Це бюро прислало як учительську силу до школи в Володимирі Волин. п. Савину Сидорович, котра як управителька тої школи працювала весь час з великою посвятою для її розвитку. Їй до помочі додано дві місцеві учительки, свідомі Українки, що з великою охотою і солідністю сповняли свої обовязки.

Про основання Комісаріяту УСС. у Володимирі Вол. довідався скоро перебуваючий там, як австр. вояк, знаний археольоґ і історик мистецтва, д-р Йосиф Пеленський, і хоч не мав обовязку ані дозволу від своєї команди, то мимо того увійшов у тісний контакт з Комісаріятом, відвідував його майже що-дня і разом з членами Комісаріяту працював над національним освідомленням українського населення Волині. Як „апостол правди й науки" мандрував він зі стрільцями піхотою від села до села в голоді й холоді, сповняючи дуже ревно свою ідейну працю.

Діяльність Комісаріяту з часом поділилася на фахово-учительську і орґанізаційну. Дуже скоро показалися успіхи культурно-освітн. праці стрільців на Волині. Українське населення, бачучи повну посвяти їх працю, зачало відноситися до них з довірям і симпатією, зачало звертатися до Комісаріяту за порадою й поміччу в усіх справах. Воно вважало Комісаріят УСС. за одиноку свою опіку підчас воєнної заверюхи й окупації їх землі чужими військами, що нераз давалися йому взнаки. В короткім часі Волинь вкрилася густою сіттю українських шкіл під управою фахових учительських сил, присланих „Культурним Бюром" зі Львова і стрільців, присланих кошем УСС.

Для керування шкільництвом утворилася „Окружна Шкільна Рада" під головуванням п. Гната Мартинця, а в склад її входили ще чет. Саєвич, міщанин Черановський і кількох стрільців.

Комісаріят УСС. на Волині істнував около два роки, бо в році 1917 команда австр. армії казала зарядити перегляд стрільців і здібних до фронтової служби відослати до коша УСС., що мусіло статися. За такий короткий час свого побуту на Волині лишило стрілецтво наглядні висліди своєї праці й причинилося у великій мірі до національного освідомлення українського населення. Основані ними школи розвивалися дуже добре й переістнували до часу їх зліквідування польською владою.

Старий лінійний корабель Чорноморської Фльоти „Дванацять Апостолів“ (8.440 тон).

На синьому Чорному Морі в рр. 1917-19

Уривок зі споминів.

Написав: *Святослав Шрамченко*, лейтенант фльоти.

Це було в червні 1917 року. Над Україною вже неслись хвилі загально-російської революції і разом з тим національного відродження.

Курієрський потяг Петроград — Севастополь, до якого причепили по дорозі Київський ваґон безпосереднього получення Київ — Севастополь, в якому я їхав, повертаючи з відпустки зі свого маєтку на Чернигівщині (а перед тим з Петрограду) і до якого я щасливо попав в Києві, вже летів на Кримі. За Джанкоєм, а ще далі за Симферополем у потязі в той день 27 червня 1917 р. лишилося вже не богато пасажирів; це вже були лише ті, які їхали на фронт, бо до Севастополя, як до военно-морської фортеці без окремого дозволу команданта міста, вїзд був цілковито заборонений.

Коли через вікно вже кілька разів блиснуло поміж скелями темно-синє в той час, — Чорне Море, а з лівого боку просиніла найвища гора Криму Ай-Петрі, верх якої був ще закритий ранніми хмарами, десь за Бакчисераєм пройшла військова контроля і перевірила у всіх документи.

За деякий час потяг ніссся вже берегом північної бухти Севастопольського рейду і я знов побачив на ньому наших „старих чорноморців“ II Бриґаду лінійних кораблів Чорного Моря.

Все святі: **Лінійний корабель „Св. Евстафій“** (1906 р., 13.000 тон місткости, 16 вузлів ходу, 4—12 дм., 4—203 мм. 12—150 мм, 14—75 мм. гармат і 2 мінних апарати. Випал на один борт 1731 кільоґр.) під прапором нач. II бриґади лінійних кораблів Чорн. фльоти, лінійний корабель „**Св. Іоанн Золотоустий**“ (1906 р. одного типу зі „Св. Євстафієм“) і лінійний корабель „**Св. Пантелеймон**“ (1900 р. 12.000 тон, 16 вузлів, 4—12 дм., 16—150 мм., 14—75 мм., 4 кулемети і 4 підводних мінних апарати. Випал на один борт 1620 кільоґр.). Під самим протилежним берегом бухти в Сухарній балці знаходивсь старий лінійний корабель „Дванацять Апостолів“ (1888 р. 8440 тон), який порівнюючи зі своїми плаваючими братами, завжди виблискуючими своєю чистотою, мав обшарпаний вигляд червоно-брудного коліру. Він служив тоді як блокшіф — склад мін.

Далі майже на траверзі сухого „Великого доку“, найбільшого на цілому Близькому Сході, виріс велетень — дреднавт — лінійний корабель „Імператрица Катерина Велика“*) — мій корабель, на якому я плавав в мин. році. І як кожний моряк, який завжди кохає свої кораблі, я з певним тремтінням серця зиркнув з цікавостю на нього, як на живу, близьку мені людину.

— Ні! він не змінивсь! Такий самий, як і був! — з задоволенням сконстатував я.

Не було лише на рейді на своєму місці недалеко від „Катерини“, другого велетня, рідної сестри її (одного типу) л. к. „Імператриця Марія“, яка 7/20 жовтня 1916 року загинула від внутрішнього вибуху на моїх очах, тут на рейді. Властиво вибухів на ній було в носовій частині на протязі 50 хвилин аж коло 25, після чого коло години 7-ої (рано) корабель маючи креп на правий борт і великий діферент на ніс, перевернувся, при чому 12 дюймові башти вилетіли перед тим з характерним шумом зі своїх гнізд до води і зробили враження, що після цього корабель навіть мав вирівнятись, але це так лише здавалося. Затонула „Марія“ на глубині 10 сажнів, упершись маштами в дно, а на поверхню води виставивши кіль. Загинуло тоді 1 старшина і 130 морців. Ранених і опалених було 350, з яких 170 померло. Причин вибуху встановити не можна було. Найближчі свідки загинули. Причини ці могли бути, як технічного характеру (попсуття зарядів, температура і т. д.), так само, як могла бути і зла воля ворога — німецьких шпигунів. Подібні вибухи були підчас світової війни і по других фльотах, як в анґлійській, італійській, японській і т. д.

Корабель постановили підняти. Були подані

---

*) Лінійний корабель—дреднавт „Імператрица Катерина Велика“ 1914 р. 23.000 тон, 22 вузли, 12—12дм, 20—130 мм, 4—75 мм. протилітакових гармат, 4 підводних мінних апарати. Випал на один борт 4.100 кільоґр.

ріжні проекти, щодо цього. Почалась праця над піднесенням його. Виписали навіть японських морських інженерів, фахівців по піднесенню кораблів, затоплених підчас російсько-японської війни, але революційний час страшенно затягнув усю справу. Вона була актуальною і в Українському Морському Міністерстві, коли малося на увазі використати всі можливости, щодо остаточного відремонтування корабля в сухому доці.

Тимчасом мій потяг влетів під перон двірця в Севастополі. Спека стояла порядна, хоч був ще досить ранній час. Взявши візника я поїхав до міста. І тут подорозі моїм очам відкрилась вже південна бухта севастопольського рейду, заповнена кораблями ріжного призначення з одного боку і з другого міноносцями Мінної Дивізії Чорного моря і т. д.

Швидко був я вже на Катерининській вулиці, з якої візник звернув на Таможну і на рогу Нікольської затримався. Це був будинок мого дядька капітана І ранґи Михайла Миколаєвича Шрамченка, де я і зупинився.

Підчистившись і переодягшись у все біле, скинувши кортік і начепивши палаш*), я вийшов з дому і звернувся Катерининською вулицею до Ґрафської пристані.

Севастополь виглядав по старому, як чепурне полудневе місто, чистеньке з білими будинками, хідниками і мостовими в контрасті з зеленими деревами. Після революційно-брудного Петрограду, після ніби трохи менш революційної Москви, після тихого покищо тоді маєтку на Глухівщині (але вже з початком заворушень, які так нервували мого батька-ліберала, старого українського діяча), після так-якось весняно-веселого з надією на майбутнє жовто-блакитного Києва, Севастополь показався мені в той момент затишним містом.

Але як по тому зовнішньому вигляді того дня помилявся я, бо і в Севастополі вже починало кипіти, щоб пізніш вилитись у дикі ексцеси, коли озвірілі, пяні і збольшевичені матроси без краплі сумління, за вказівками большевицьких аґітаторів і їм співчуваючих ріжних крайніх соціялістів, розстрілювали своїх старшин тому, що вони були старшинами.

На Ґрафській пристані я довідався, що катер на „Ґеорґій“ буде зараз, бо дежурні катери між цим кораблем і пристанню ходили „по старому“, що 10 хвилин. Лінійний корабель „Ґеорґій Побідоносець“ (1982 р. 11.000 тон, 14 вузлів ходу, 6—150 мм, 8—47 мм. гармат) увесь час світової війни аж до 1920 року, коли він з ґенералом Вранґлем перейшов до Бізерти (Півн. Африка), простояв на чотирьох мертвих якорях, недалеко від Ґрафської пристані, ближче до виходу з Північної бухти і уявляючи з себе ланку охорони рейду, служив разом з тим місцем перебування Штабу Командуючого Чорноморською фльотою; на ньому ж держав свій прапор і сам Командуючий Чорномор. фльотою (тоді віце-адмірал О. В. Колчак), якщо він не був в поході на іншому кораблі.

Тут коло Ґрафської пристані, яка до речі сказати виглядала, хоч і не так блискучо, як у попередні роки, але всеж таки порівнюючи чисто, направо на пристані „Р. О. П. і Т.“ („Рос. Общества Пароплавства і Торговлі“) побачив я цілу ґрупу „товаришів“-матросів, які з запалом лузькали насіння; видко було що і Севастополя не минуло це велике досягнення соціялістичної революції в Росії: „лузькай собі де, коли і скілько хочеш“!

Ось і катер на „Ґеорґій“. Я хутко вскочив до нього. До мене приєднався один прапорщик по Адміралтейству, чи тепер вже „Мічман військового часу берегового складу“, як їх переіменував, на їх сильне бажання Керенський, щоб одним переіменуванням зробити їх добрими і головне відповідно освіченими моряками-старшинами. Треба тут пояснити, що на морську освіту і відповідне виховання мічмана дійсної служби (який рівнявся вже поручникові армії) треба було після закінченої середньої освіти аж 3 роки + 1 рік корабельного ґардемаріна, тоді як для прапорщика по Адміралтейству чи тоді „мічмана військ. часу берег. складу“ досить було 3 місяців навчання! В Українській Державній фльоті ця дика ненормальність революційного характеру була знесена і тим старшинам було привернено ту нормальну ранґу, яку вони повинні були мати.

Укр. Державна Фльота мала такі ранґи молодших старшин фльоти (1917/21 рр.).:

Ранґа фльотських старшин плаваючого складу.
Корабельний ґардемарін,
Мічман,
Лейтенант фльоти.

Ранґа старшин ріжних корпусів фльоти і по Адміралтейству:
Хорунжий по Адміралтейству і т. д.
Поручник по Адміралтейству і т. д.
Сотник по Адміралтейству і т. д.

„Відбивай!“ скомандував я і за кілька хвилин катер був у трапа „Ґеорґія“, на якому мене зустрів вахтовий начальник. Я скерувався до Начальника Розпорядчого Відділу Штабу Командуючого Чорном. Фльотою лейтенанта фльоти Е. О. Ковенка (українця з Курщини).

Там я одержав призначення на новий велетень — дреднавт Чорноморської фльоти „Воля“ (був. „Імператор Олександер III“ будови 1914 р. — одного типу з „Катериною“ і „Марією“) вахтовим старшиною. „Воля“ ж сама була тоді ще в Миколаєві, де вона кінчалась будувати, після спуску на воду у 1914 році.

— Як хочете, Святославе Олександровичу, дам Вам припис. Зможете виїхати залізницею до Миколаєва, тільки, що ми сподіємося прибуття „Волі“ сюди в дуже швидкім часі — запропонував мені лейт. фл. Ковенко.

— Лишаюся чекати тут, Евгене Олександровичу! — відповів я.

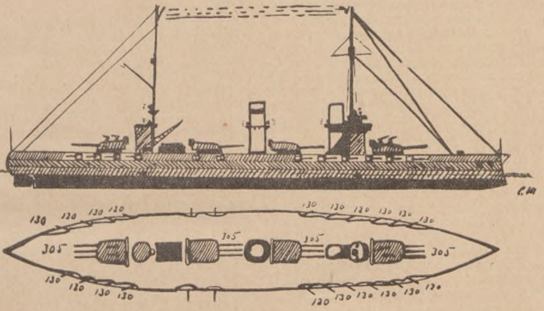
Розписавшись в книзі командуючого фльотою, я в той же день склав візиту капітану II ранґи Якову Володимировичу Шрамченкові (майб. Начальнику Матроського Відділу Гол. Морського Штабу Українського Морського Міністерства у Києві).

*) Палаш одягався лише в парадних випадках (і в шереґах), а так завжди холодною зброєю старшин фльоти, як російської, так і української був кортік.

Оттак мусів чекати довший час на „Волю“ в Севастополі.

Треба сказати, що в Севастополі тоді вже існувала Українська Чорноморська Громада, на чолі якої стояла „Укр. Чорном. Рада в Севастополі“. Ця громада зорганізувалася відразу після вибуху революції в Росії. Початок цієї організації існував вже раніш, від якого 1904—5 рр. в постатті укр. гуртка „Кобзар“, головним орґанізатором якого і найбільш діяльним головним членом був директор жіночої гімназії Вячеслав Митрофанович Лащенко. Цей гурток „Кобзар“ і був ініціятивною групою для скликання загальних зборів Української Чорноморської Громади в Севастополі. На цих зборах обрано Раду, головою якої став В. М. Лащенко, а серед дійсних членів Ради були тоді і наші укр. діячі-моряки, як підполковник по Адміралтейству Володимир Олександрович Савченко-Більський (в майб. ґенерал-хорунжий по Адміралтейству, один з перших орґанізаторів Укр. Морського Відомства, директор канцелярії Морського Міністерства), підполк. Военно-Морського Судового Відомства Вадим Михайлович Богомолець (в майб. ґенерал-хорунжий В.-Морського Судового В-ва, Головний В.-Морський Прокурор і Начальник Судового Управління Морського М-ва, а потім в 1919 р. Укр. В-Морський Аґент до Румунії), капітан корпусу корабельних інженерів Микола Нікліевич (в майб. підполковник корпусу корабельних інженерів, Начальник Окремого Відділу кораблебудівництва Головної В.-Мор. Технічної Управи Мор. М-ва), в.-морський лікар, сотник в.-мор. Санітарного Відомства Гікс і інші.

З кінця квітня 1917 року майже на всіх кораблях Чорноморської фльоти в Севастополі вже існували Укр. Ради, так само як і в частинах на суходолі і в повітрофльоті, з яких найбільш діяльними тоді були Укр. Ради л. к. „Іоана Золотоустого“, крейсера „Память Меркурія“ (в майб. крейсера „Гетьмана Івана Мазепи“), „Рада Укр. військової громади Севастопільської Школи авіяції“ і інші.

Лінійний корабель-дреднавт „Воля“ 1914 р. 23.000 тон. 21,6 вуз. 12—12 дм., 20—130 мм., 4—75 мм. протилітакових гармат, 4 кулемети, 4 підводних мінних апарати. Випал на 1 борт 4.100 кг. Екіпаж 42 старшин і 1200 морців.

Українська Чорноморська Рада мала своє помешкання на Нахимовському бульварі (під ч. 33 здається), де була рівнож бібліотека і читальня. На Перший Український Військовий Зїзд у Київі 4 травня 1917 року делеґатські збори усіх кораблів Чорноморської фльоти, як і частин фортеці і повітрофльоти вибрали і вислали двох делеґатів.

Тут треба конче підкреслити, що розумний державник командуючий Чорноморською фльотою віце-адмірал Олександер Василевич Колчак відразу поставився прихильно до українського руху на фльоті. (Між іншим пізніше вже в Сибірі, як він був Верховним Управителем, у нього в армії були окремі українські частини!).

Надзвичайно гарно і величаво виглядали в Севастополі укр. маніфестації, орґанізовані Чорном Радою, з ріжними транспарентами, з національними написами, з участю жінок в національних одягах, під синьо-жовтими прапорами, які так приємно притягували очі.

Одна з таких маніфестацій була уряджена також з приводу прибуття нарешті до Севастополя лін. корабля „Волі“, а члени Укр. Чорном. Ради вітали навіть на човнах „Волю“, яка входила на Севастопольський рейд під великим парадним андрієвським прапором на гафелі, а на одній з башт 12 дюймових гармат*) був закріплений жовто-блакитний прапор.

Це було 12 липня 1917 р. З першим катером з „Волі“, я зявився на корабель і відрапортувавши представився її командантові капітанові I ранґи Ульянову (майб. укр. командантові порту в Маріуполі у 1918 році).

На „Волі“ дійсно (ще з Миколаєва) існувала до-

*) На другій башті.

бра Укр. Корабельна Рада, головою якої був корабельний пан-отець і помічалась вже значна ріжниця в поведінці морців українців і росіян на кораблі. Оскільки перші захоплені здоровим національним рухом, свідомо намагалися підтримувати дисципліну, остільки другі вже під впливом соціялістичної агітації, старалися заразити всіх цим і мало турбувалися за дисципліною, крім так званої „революційної дисципліни". Ця ріжниця особливо виявилась потім майже всюди підчас ексцесів проти старшин, там де Укр. Ради були міцні і добре зорганізовані, там не обезброювали своїх старшин, а ще пізніш, то навіть рятували їх життя.

В той час Центральна Рада занята своїми теоретичними ухвалами та міркуваннями не хотіла зрозуміти необхідности підтримати твердою рукою той суто-національний напрямок, який від початку був на фльоті. Справа фльоти взагалі мало-що її обходила. І коли нарешті 22 грудня 1917 року нашим в.-морським національним чинникам вдалось вплинути на зорганізовання Укр Генерального Морського Секретарства (пізніше Морського М-ва) у Київі, яке б кермувало всіма справами фльоти зверху, то тоді вже большевицька пропаганда зробила великі кроки наперед у Чорном. фльоті, навіть і серед наших українців-морців, особливо малоросів.

В той-же час українці на фльоті все-ж таки зорганізувалися вже до такої ступені, що майже половина фльоти підносила синьо-жовтий прапор сама без усяких вказівок згори. Між іншим перше офіціяльне привітання з приводу піднесення українського прапору було наказом по Морському Відомству за ч. 5 від 24 грудня 1917 р. надіслано лінійному кораблеві „Волі".

Далі ж загальні обставини потекли так, що большевицькі банди повели війну на Україні і розпочали наступ на Київ. Тоді Укр. Чорном. Рада по власному почину вислала на захист Київа цілий „Чорноморський Курінь", який Центральна Рада дуже урочисто зустріла, однак потім після його зболышевичення розпустила.

На чолі Укр. Морського Міністерства поставила Центральна Рада, хоч і добре відомого українського громадського діяча Д. Антоновича, але він нічого спільного з морем не мав і в военно-морських справах абсолютно нічого не розумів і сам того призначення не хотів, лише мусів прийняти.

Так само і первісна організація Укр. Морського Міністерства носила такий самий партійний а не фаховий характер, як і всі організації Центральної Ради. Так і було в Мор. Міністерстві, де до таких відомих наших в.-морських діячів як старший лейтенант фл. М. І. Білинський (майб. морський міністр у 1918/19 р.), генерал-хорунжий по Адміралтейству В. О. Савченко-Більський, генерал-хорунжий В.Морського Судового Відомства В. М. Богомолець і інші, приставили політичного комісаря-добродія Л. Організація самого Міністерства була переплутана, а перші накази по Мор. Відомству визначався своєю безграмотністю з в.-мор. боку.

З часом наші енергійні моряки набирають потрохи сили і вже 14. січня 1918 р. проводять через Центральну Раду перший „Закон про Укр. Держ. Фльоту", про перейняття Українською Державою всієї Чорноморської Фльоти, як военної, так і торговельної. Але і тут не обійшлося без того, щоб не впустили з той такий поважний з державного боку закон ще свою точку „Б § 2" про комплектування фльоти контрактово на підставах народньої міліції і інші подібні недоречности.

Коли ж нашим в.-морсьим чинникам вдалося нарешті взяти гору, то не тільки ця точка „Б" була уневажнена, але ще скасовані і розпущені були всякі комітети на фльоті „Центрофлот", знесено „виборче начало" командого складу і т. д. Тоді лише організаційне життя Мор. Міністерства було скермоване в більш-менш нормальну державну колію.

Тим самим законом про Укр. Держ. фльоту з 14 січня 1918 р., оголошеним наказом по Морському Відомству 13 березня 1918 р. за ч. 8 наказано всій Чорноморській фльоті, як Українській Державній Фльоті піднести Український прапор, що ціла Українська фльота і виконала, в день проголошення вже гетьманату на Україні, 29 квітня 1918 року о годині 16. по гаслу, піднятому командуючим на лінійному кораблі „Георгій Побідоносець"*).

---

*) В моїй статі „Українська Морська піхота в рр. 1917/21" в „Л. Черв. Калини" ч. 11. 1934 на стор. 13 в примітці замість: „Полковник „Ямайс", треба читати „полковник „jamais" („жаме" по франц.).

Король Іван Собєський про козаків

Написав: *Теофіль Коструба.*

Згідно з бахчисарайським договором між Москвою й Туреччиною, заключеним 1681. року, правобережна Україна мала остати пустинею — починаючи від Києва аж до Запорожжя. Вона не мала належати до нікого. Але сюди почали збігатися всякі люди, переважно непевний і неспокійний елемент і таки заселювали отсю родючу й багату землю. Літопис Григорія Грабянки пише про характер цієї людности таке: „У той час багато з українських і зі запорозьких відважних молодців, зібравши охотників-козаків та поділивши ватаги, себто полки, без ніякого наказу, а з власної охоти, щоби захищати християн від нападу бусурменів та боронити кордони, ховалися по диких степах та харчувалися мясом хижої звірини. А як татарські загони, набравши людей у Польщі та Росії, гнали їх у неволю до Криму або до Білгородщини, — розбивали їх і живилися зі здобичі, віднятих у татар коней і зброї. Християн же, чоловіків і жінок із їх дітьми, вільно відпускали і проводили в їхні землі... Отсі, вище згадані, ватаги добре знають усі входи й переходи й гуляють наче по широких битих шляхах". Очевидно, отсі ватаги не займалися лише самими боговгодними ділами і Грабянка їх дуже виідеалізував; вони нераз любили й пограбити осілу людність, зокрема ж шляхту[1]).

Часи, про котрі йде мова — останні два десятки літ XVII. століття, це часи війни польсько-турецької, що закінчилася аж карловицьким миром 1699. року. Почалася вона в часах Петра Дорошенка, що навів на Польщу турків і в цей спосіб старався усамостійнити Україну. Визначними моментами цієї війни є бучацький мир (1672), в якому польський король Михайло Вишневецький віддав туркам Поділля, а Дорошенкові Правобережну Україну, а далі побіда під Віднем (1683), у якій головну ролю рішаючого чинника відіграв Іван Собєський, уже як польський король.

Ідеалом життя короля Собєського була побіда християнського світа над турками й до цього вважав він за покликану Польщу. Але разом із тим король добре тямив, що найкращою военною силою в отсій боротьбі була б козаччина. Та ядро козаччини — Запорожжя належало до Гетьманщини й полякам було неможливо ним покористуватися. Гетьманом на Лівобережжі був у той час Іван Самійлович (1672—1687), який ставився неґативно до всякої участи населення Гетьманщини в польських справах. Він був противний Польщі й думав про відібрання в неї Правобережжя. Отся неприхильність стала цілком одвертою, як дехто з лівобережан хотів перейти під стяг польського короля для битви з бусурманом — чи то під Віднем, куди збирався Собєський, чи й на місці, на Правобережжі, по відвічній козацькій традиції. Гетьман Самійлович видав тоді виразну заборону переходу, підкреслюючи, в виданому з того приводу універсалі, що козаки — відвічні вороги Польщі й мають до такого ворогування справедливі причини[2]). Гетьман не обмежився лише до універсалу, — він застосував і репресії: полковника Стягайла, що збирався в похід усупереч гетьманській забороні, скинув із уряду[3]). Прихильний польському королеві епископ Йосиф Шумлянський писав про це у своїй вірші, докоряючи Гетьманові:

Жалься, Боже, на гетмана
Самойловича Івана,
Що заказав християнам
Пойти бити бісурманов.
Турком приязнь в том показав,
А козакам славу змазав,
Котру в бою батьки наші
Здобували, бючи баші[4]).

Та жаль жалем, а оскільки йшло про реальну силу, треба було про неї подбати. Король Собєський, як сказано, знав боєву вартість українців і тому конечно хотів сформувати з них щось на подобу козацьких військових формацій. Спеціяльно вони були йому потрібні в 1683. році, коли то Собєський, подаючися просьбам римського (австрійського) цісаря, обіцяв рушити на оборону чи відсіч Відня. Для того придалися б козаки двояко: раз як військо, що воювало б таки під Віднем, а другий раз — ударяючи на тили турецького війська, плюндруючи турецькі землі, зокрема Молдаву. Треба було отже створити таку військову силу — в формі привичної населенню козаччини.

Як виходило б із деяких відомостей, козаки навіть із власного почину скорше запропонували польському королеві свою службу, заки він іще робив заходи зі свого боку для приєднання козаків[5]). Правда, ми не знаємо, хто були ці козаки — чи зпід „реґіменту" Гетьмана Самійловича, чи які інші, хочби із тих, що про них пише Грабянка. На всякій випадок королівські пляни знайшли прихильний відгук. Гроші на ту ціль виєднав король у Папи — й папський Нунцій Палявічіні виплатив на ту ціль значну суму[6]).

Завязок козацької армії, значиться, був. Король видав універсал, у якому закликав усіх здібних до ношення зброї збиратися під проводом визначених спеціяльно полковників для боротьби з турками. За участь у „святій війні", як то в універсалі названо віденський похід, король обіцяв добру плату — частину у грошах і сукні передав уже зразу, а решту обіцяв пізніше[7]).

Листи від короля на доповнення рядів козаків дістали досвідчені офіцери — Булига, Дружкевич і Менжинський. Вони мали звербувати людей до віденського походу й місцевої війни проти

[1]) В. Антонович: Останні часи козаччини на Правобережжі після актів 1679—1716 рр. „Руська Історична Бібліотека", т. XVIII, Львів, 1896, стор. 152.

[2]) Антонович, цит. твір. стор. 153. [3]) Там само. [4]) Вірша у кн. проф. Возняка. Старе українське письменство, Львів, 1922, стор. 396—398. [5]) Urbański: Rok 1683 na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Стор. 9. [6]) Там само. [7]) Там само.

турків. Король рушив під Відень — а козаки мали до нього долучитися підчас походу. Саме з цього часу походять листи короля Собеського до дружини Марії Казимири, в яких видко високу оцінку боєвої здатности українських козаків. Ось тому вони спеціяльно для нас цікаві.

Вже в першому листі з 29. серпня 1683. року король питає: „А що там чувати про козаків, донести мені, а їх підганяти за мною, вичитавши отченаш панові Менжинському, що до мене зразу не відізвався“[5]) Від того часу що кілька днів маємо вже листи короля, в котрих він дозідується про козаків. Уже 31. серпня він знову пише до королевої: „Зла людина п. Менжинський, уже був у Львові, а ні стрічки не пише про козаків і що зробив ув Україні. Зрадник Ціверт, львівський почтмайстер, пише про нього, що він у Львові і що сам мав усе описати... а я не дбаю ні про кого, лише про самих козаків, до котрих нераз протягом дня зідхаю... Отже лише козаків поганяти, як надійдуть, і під них вози давати. Бо без інших людей можемо обійтися“[9]).

Як бачимо, король цінить український воєнний матеріял вище, як інший, ба навіть лише українські козаки є для нього необхідні. Така оцінка козаків виступає ще яркіше в листі до королевої з 9. вересня, де король пише м. ін. таке: „Неприятельські язики, котрих досі приведено, всі годяться на одно, що турки не хочуть вірити в наш прихід. Чому коло Відня мало стріляють, не можемо згадати; вже давно звідти не маємо ніякої вістки. Пана Стадніцького Немирівського ще не видко. Пан староста Люблинський прибув і говорять, що й інші надходять, зокрема про пана старосту сандомирського, що має бути звідси всього девять миль, але я в те не вірю. Немає ані його реґіменту, ані хоругов. Копій і списів не прислали. Але що з них усіх, коли козаки з Менжинським не прийдуть на час, а вони одні тут були найпотрібніші, зокрема в переході через ті негідні гори й ліси. Але нехай діється божа воля“[10]). Та якийсь відділ козаків уже був із королем, бо в тому самому листі він пише: „Слуга княжни її милости помилився, бо з Апостолом немає більш стопятьдесяти козаків“,[10]) очевидно з королем і він чекав уже на більший відділ козаків із Менжинським, що повинен був надійти.

Повинен був — але ще досить довго не приходив. Прийшов і сам день бою (12. вересня) і ще тоді король зідхав пишучи до королевої: „Турків водять як псів і мої драгони й козаки немало їм забрали худоби. О, Менжинський, Менжинський“![11]) Аж 13. вересня маємо в листі згадку, що „козаки зрадники нехай ідуть за мною“.[12]) Очевидно, „зрадником“ (король любив так у гніві називати людей — як вище львівського поштаря, в якого ніяк не годен дошукатися тієї зради) був хіба Менжинський, як це покажеться зараз нижче. З листа, датованого 28. вересня, знаємо, що ті козаки вже були з королем, бо він пише: „Козаки хай ідуть звичайною дорогою за іншими, себто Семен і інші, бо тут уже є Ворона й Менжинський“.[13]) Щойно відійшовши трохи від битви, король зробив „інквізицію“ у справі Менжинського й козаків. З неї виявилося, що Менжинський не виплатив намісці вже козакам грошей, а обіцяв це зробити щойно в королівськім таборі. Він мав саме ті гроші, що їх дав Нунцій. Мотивував свій поступок Менжинський тим, що козаки, діставши зразу гроші, були б повтікали — і, як бачимо, король не гнівається за таку ощадність, чи осторожність Менжинського[14]). Але що воно напевно причинилося до суперечок між Менжинським і козаками, а далі до припізнення приходу козаків — це друга річ.

Скоро й король переконався, що його натягнули полководці. Ось 15. жовтня пише король у листі до жінки про битву, в якій брали участь козаки (під Стрінґонією), але вже цілком інакше: „Вночі ми пробували воду козаками, та щоби були що доброго зробили по тім боці, бодай язика добули: але то каналії й на них не треба робити ніякого видатку. Вони самі тепер признаються, зокрема Ворона, що вони набирали простих хлопів, не козаків, бо так скоро не могли козаків добути. Боже, змилуйся, такий видаток! Лише бідних людей, а ще й католиків і священників обдирають, а набравши вина — продають“.[15]) Так само неприхильно висловлюється король про козацькі відділи Ворони й Менжинського й у листі з 20. жовтня, нежалуючи їм таких назв, як гільтаї, про яких не стоїть дбати й т. д.[16])

Зате як прийшли лі́сні, вишколені козаки і при їх допомозі здобуто місто Шецен, король писав уже інакше (11. листопада): „А що я був вислав наперед іще від північ з паном старостою луцьким козаків, що недавно прийшли з п. Мислішевським, Семеном, Булигою й Іскрицьким, то їм я казав якстій іти вперед, щоби взяли передмістя й боронили стодоли від вогню. Вони так рвучко, відважно й хоробро рушили, що під димом не лише передмістя і стодоли, але й першу палісаду і браму зараз таки зайняли і свої прапори з хрестами в ній застромили“. Король просить дружину, щоби це на потіху розказала Нунцієві, бо тим чином козаки „поправили собі репутацію й у всіх собі заробили на велику репутацію“[17]).

З цього, останнього вже, листа короля до дружини про козаків видко, що іритація короля була хвилева, а направду він і далі ставився до козаків прихильно. Отся оцінка лицарського короля для нас удвоє цінніша, бо щира й без ніякої облуди, як могла бути хіба в приватному листуванні та ще й із дуже ним любленою дружиною. А вказує вона, як дуже цінний під воєнним оглядом матеріял творять українці. Цьому матеріялові бракує лише одного: послуху своїй владі. А тоді — з ним можнаб доконати великих подій.

---

[5]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, vol. VI. Acta do dziejów króla Jana III., sprawy roku 1683. Wyd. Fr. Kluczycki. Краків, 1883, ч. 200. Листи писані по-польськи, даємо в українському перекладі. [9]) Там само. ч. 206. Король Собеський пише „w Ukrainie“, а не „na Ukrainie“. [10]) Там само, ч. 220. [11]) Там само, ч. 231. [12]) Там с. ч. 232.

[13]) Там само, ч. 251. [14]) Там само, ч. 263. [15]) Там само, ч. 276. [16]) Там само, ч. 282. [17]) Там само, ч. 310.

В Тухолі

Подав: *Франц Коковський.*

I.

Оця стаття спирається на споминах Теофіля Богайця, старшини У. Г. А. й колишнього У. С. С. Списав і передав він ці спомини на мое прохання для музею „Лемківщина“ в Сяноці, де вони переховуються. Тому, що не можна цих споминів опублікувати в цілости, передаю їх читачам в скороченні, а роблю це тим радше, що з побуту в Тухолі друкувалося в нас мало споминів.

П. Богаєць, Могилів Подільський, 25.VII. 1919.

II.

В першій половині 1920 р. перебувало ще чимало полонених старшин і стрільців У. Г. А. на Ялівці, у Львові, але по останньому транспорті на захід лишилося їх вже тільки 5—6 старшин та 150 стрільців. Між старшинами були: Антоневич, Богаєць, Васильців, Лотоцький, Дмитро Прусак.

Із розвоєм большевицького наступу на Східну Галичину та наближуванням їх до Львова, команда табору перевезла всіх їх до табору в Вадовицях, де вони перебули 14-денну кварантанну, а відтіль виїхали під сторожею одного вартового до Каліша. В Каліші не стало вже для полонених місця, тому їх відправили на Гнезно до Тухолі.

Табор у Тухолі лежав зо два кільометри за містом. По здачі полонених команді табору, завели їх до осібних землянок, перевели дезинфекцію та 14-денне відокремлення. По скінченні відокремлення, коли показалося, що із транспорту ніхто не захворів, перевели всіх до бараків.

Табор побудували були ще німці, а складався він з бараків для старшин, землянок для стрільців та бараків, що в них містився шпиталь, кухні, магазини та пральні. Бараки для старшин були будовані з дощок, із надвору криті грубою бляхою, а зверху бляхою фалдованою. Виглядали вони як довгі залізничі вози з пятьома дверима. Вікон було багато. Долівка була крита дошками. В середині бараків були будовані т. зв. „причі“, подвійні, в горі й на долині. Горішні були невигідні, бо літком на них було дуже гарячо: розпалена сонцем бляха пекла. Серединою бараку йшов коридор, а на обох кінцях були печі, щоб зимою можна було барак огрівати.

В бараках групувалися старшини по своїй волі, або зі шкільними, або з воєнними товаришами. І так був один барак із старшинами з Покуття й Буковини, де примістився й Т. Богаєць.

Життя в таборі було напочатку дуже одностайне та сіре, пожива погана та скупа. Щодня ранком і ввечір прозірка, хоч треба признати, що провірка не доводила до нічого, полонені тікали з табору, про що пишемо нижче.

Із часом спосіб життя в бараках змінився.

Драматичний кружок полонених старшин У. Г. А. в Тухолі 25.IX. 1925 р

Музичний кружок полонених старшин У. Г. А. в Тухолі 25.IX. 1920 р.

Листопадові роковини відсвяткували богослуженням, святочною академією та виставою штучи „Великий День“ Р. Купчинського.

Бували теж концерти й відчити.

Крім аматорських вистав, що про них сказано вижче, деякі бараки устроювали аматорські вистави коротеньких штучок для своїх мешканців. Були це переважно інсценізації оповідань, чи новель. Один з бараків перебудували зчасом на церкву, збудували престол, а Службу Божу правив духовник, що був між полоненими. Підчас Служби Божої співав хор полонених.

Для розваги переодягалися полонені за „чужинецьку місію“ та ходили по других бараках, нібито провідувати, як живеться полоненим. Особливо добре вивязувався із свойого „завдання“ старшина, що переодягався „за Троцького“

В першій мірі причинився до цього вибір Старшинської Ради, що полагоджувала всі справи полонених та була для них найвищою владою. Вибрали теж старшинський суд для полагоджування спорів між старшинами. Вкінці за згодою команди табору заложили полонені свою кантину, а потім бібліотеку. Книжки діставали полонені з усіх усюдів краю, а бібліотека була дуже велика.

III.

Кілька тижнів по приїзді Т. Богайця до табору, привезли туди начального вожда ґен. Мирона Тарнавського зількома старшинами. Між ними був і Роман Купчинський. Всі вони мусіли відбути також кварантанну. Потім примістили ґен. Тарнавського в окремій кімнатці одного бараку й поставили вартового, щоб ніхто не міг скомунікуватися з ним. Тоді старшини, що були комендантами бараків, зробили нараду й вислали до команди табору делеґацію з проханням відкликати вартового, щоб кожний полонений мав змогу зійтися зі своїм Начальним Вождом.

По деяких переповнах команда табору на це погодилася і вартового відкликала.

З приїздом до табору Начального Вожда та метких старшин почало розвиватися й життя в таборі. Потворилися курси мов англійської та французької, стенографії та доповняючий курс для підготовлення до ґімназійної та семинарійної матури. Потім оснували полонені драматичний гурток під проводом пор. Мацюрака, чи Мацюка, співацький й музичний під управою пор. Ставничого та спортовий гурток копаного мяча під проводом Т. Богайця.

Один барак переробили на театральну салю, що могла помістити до 500 людей. Аматорські вистави улаштовували часто. Грали між иншими штуки: „Комедія про людину, що редаґувала „Хлібороба“ (2 рази), „Перехитрили“ (2 рази). Грали самі полонені, жіночі ролі також. На виставах бували також мешканці Тухолі та команда табору з родинами.

IV.

Нагляд над табором, а радше над прохарчуванням табору віддала команда табору військовому урядовцеві в ступіні поручника. Звався він Бжезінські, а цілий табор звав його Заґлобою. Був це здається ще царський чиновник, пристав, що на нічому не розумівся, а старався тільки всім дошкулити, а коли бачив, що наші старшини з його просто сміються та жалуються на його перед командою табору, старався пошкодити їм у харчах, чи дати гірше приміщення.

Та з хвилею, коли заложили в таборі кантину, ці його докучання не були такі дошкульні. Пізніше приходила полоненим ще поміч від рідні та від американського Комітету У. М. С. А.

Напочатку пускали наших старшин до міста на прохід, чи за покупками за спеціяльною перепусткою. Та це видавання перепусток припинилося, коли старшини почали тікати з табору. Табор був обведений кільчастим дротом на висоту 3 м. Та це не спинювало старшин, вони тікали на Чехословаччину через Німеччину, до якої з Тухолі було тільки 30 км. Тікали гуртками по 5—10 старшин, раз навіть втікло 42 старшин, що дало таборовому поетові почин до написання поеми п. н. „Побіг 42 старшин із ляцької неволі“.

Втікачі або робили підкопи під дроти, або — підкупивши варту — тікали тоді, як ішли на роботу, перебравшися за стрільців.

Рідко кого переловили, а коли когось зловили, то замикали осібно під вартою. Як втечі стали більшати, команда табору зарядила строгу контролю бараків ранком і вечором, та це нніщо не помагало, бо бракуючих в одному бараці заступали з другого, де не було контролі, а як там знову була контроля, то туди переходили з першого. Втікачі знов посилали з Німеччини чи Че-

хословаччини поздоровлення команді табору, а спеціяльно „Заґлобі“.

Та не обійшлося й без траґічного випадку. Одного старшину, Яросевича, застрілив вартовий, як Яросевич тікав між дротами.

V.

З часом деяких старшин на прохання їхньої рідні почали звільняти з табору. Це ввело деякий заколот, бо інші старшини стояли на становиську, що або звільнити треба всіх, або нікого.

Коли отаман Петлюра заключив договір із Польщею та звернувся до полонених, вступати до армії У. Н. Р., багато старшин зголосилося на той заклик. Але таборова Старшинська Рада полонених з огляду на становище от. Петлюри в справі Галичини рішила, що зголошені мають цофнути своє зголошення, що й сталося. Та все-таки звільнювання старшин із табору йшло своєю ходою, звільнили навіть ґен. Тарнавського. В грудні 1920 р. було в таборі вже тільки коло 80 старшин. Їх приміщено в одному бараку, а комендантом його став Т. Богаєць.

В таборі лишилися тільки ті, що їх політична влада не хотіла мати у своїх повітах або ці старшини, що походили з Буковини, а Румунія не хотіла їх пустити до себе.

Надходили Різдвяні Свята, старшини рішили ґідно їх відсвяткувати. При допомозі кантини владили святочну вечерю та колядували й пригадували минуле пізно-пізно в ніч. Другого дня ранком пішли всі до церкви, де духовник читав святочну Службу Божу. Церква була гарно прибрана ялинками. В церкві співав хор полонених Службу Божу й коляди. Таксамо святкували Новий Рік. А тимчасом число старшин все зменшувалося. По Новому Році лишилися в таборі вже тільки старшини-буковинці та кількох галичан, а між ними й автор споминів Т. Богаєць.

Щойно зимою 1921 року по дволітньому полоні звільнили його з табору у Тухолі.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

1. Польський удар на праве (північне) крило У. Г. А. 14. V. 1919. р. Дня 13. травня панував на цілім Галицькім фронті зглядний спокій. І українське ситуаційне звідомлення з цього дня подавало Західний фронт: Сильні перестріли стеж на захід від Львова. Крім діяльности артилерії — без змін... Тільки на Волині сталася цього дня замітна подія; отаман Оскілко зі своїм штабом перейшов „під опіку“ польських військ. (Павленко: „Укр.-польська війна“, 66).

Отже загально — тишина перед бурею. Та катастрофа У. Г. А. наближалася скоро й нестримно. Вже 14. травня, над ранком, розпочали поляки свою велику офензиву, вдаряючи спочатку, як це уплянувала, на армію У. Н. Р. на Волині й на праве крило У. Г. А., яке занимав І. Галицький Корпус. Українське ситуаційне звідомлення з 14. V. подало про цей наступ таке: „Західний фронт: Ворог почав нині ранком наступ на північне крило нашої армії. По сильній артилерійській підготовці вдалося йому коло Белза пробитися на Кристинопіль і заняти Куликів. Наступ здержано. Без успіху наступав ворог девять разів коло Добросина. Імена хоробрих оборонців Добросина оголоситься. Протинаступом наші відділи заняли були Куликів, одначе перемагаючий ворог приневолив їх відступити“.

Цього ж 14. травня пробували українські частини, зосереджені на лівім крилі коло Хирова розвинути якусь більшу акцію, але видно стрінули напроти себе сильніші відділи поляків, і акція відразу заломилася. Згадане висше ситуаційне звідомлення з 14. V. говорить про цю акцію так: „Коло Хирова повели наші відділи частинний наступ, знищили в кількох місцях залізничу дорогу й вернули на свої давні становища, обсадивши гору Радич, що лежить перед їх становищами““.

Докладніші дані про удар поляків подає Гуперт. Отже на основі його праці справа представлялася так. Наступ французько-польського І. корпусу ґен. Одри розпочався о год. 4.30 рано. 1. дивізія цього корпусу, яка мала оперувати тільки на Волині, здобула Порицьк і вечером дійшла до лінії Барані Перетоки — Самоволя Милятин, а слідуючого дня, це є 15. V. мала повернутися на схід, не переступаючи границі Галичини. 2. дивізія цього корпусу під командою ґен. Modelou дійшла 14. V. головною кольоною під командою полк. Tropyo (1 полк піх., 1 батерія, 1 шsадрон) з Белза до Кристинополя, північною кольоною здобула з Довгобичева сильно боронений Угринів і дійшла до Хороброва. Між обома кольонами посувався один полк піхоти з Миців на Вижлів а на скрайнім полудневім крилі цього франц.-польського корпусу посувався один баталіон (курінь) з 1 батерією з Корчева до Теглева, в напрямі на Хлівчани. Цей курінь мав удержувати лучбу з ґрупою полк. Мінкевича, яка підлягала франц.-польському корпусови. Ґрупа Мінкевича зробила наступ на сильно укріплений Добросин, де, на думку Гуперта, українці задумували сильно боронитися, щоби дати час власним силам зібратися коло Жовкви. На полудне від ґрупи Мінкевича вдарила львівська дивізія полк. Стшелецкого зі Львова на північ, щоби співділати з ґрупою Мінкевича при здобуванню Жовкви. Здобула Сицихів, Нове Село й Куликів. Ці дві послідні місцевости переходили кількакратно цього дня з рук до рук, аж вкінці остали в руках поляків. Ця львівська дивізія мала цього дня 10 вбитих і 40 ранених. Які втрати поніс французько-польський корпус і ґрупа Мінкевича, Гуперт не подає. Подібно корисно

як в Галичині, розвивалася акція поляків і на північнім крилі армії Галера. Ґрупа ґен. Карніцкого, що оперувала концентрично з Ковля й Володимира Волинського на Луцьк, дійшла цього дня поза ріку Стохід над ріку Стир, між Сокаль а Навіз та заняла Колки. Чарторійськ і Локачі. Отже на цілім фронті на північ від Львова аж по Маневичі, посувалися поляки скоро, не стрічаючи поважнішого опору, за винятком Добросина.

Комендантом хороброї залоги Добросина, що відбила дня 14. V. 1919. р. девять польських наступів, був четар Середович. (Укр. ситуаційне звідомлення з 15. V.).

Цього 14. V. атакували польські літаки слідуючі місцевости: Жужіль коло Белза, Зарудці, Зашків і Дубляни. (І. Калічак: „Записки четаря", 81).

Так представлялися події в дни 14. травня на правім крилі У. Г. А. й на Волині. На лівім крилі У. Г. А. не підприняли поляки цього дня жадної акції й длятого панував тут спокій.

2. Польський удар на ліве (полудневе) крило У. Г. А. 15. V. Катастрофа У. Г. А. Хоча 14. травня під натиском переважаючих польських сил, частини І. Гал. Корпусу залишили досить значну полосу краю й подалися над Буг, то однак цей день не наніс був для У. Г. А. смертельного удару, та не наніс катастрофи українській державности в Галичині; частини І. Галицького Корпусу не були знищені, а райони, з яких вони мусіли відступити, не мали такого дуже важного значіння, як прим. Нафтовий Басейн. Нещасним днем для У. Г. А. й для З. О. У. Н. Р. став щойно 15. травня 1919. р.

Цього дня розпочали поляки, по думці своїх плянів, офензиву й на лівім крилі У. Г. А., від Верешиці на захід по Перемишль і звідси на полудне аж по Карпати, а ціллю тієї акції було захопити, як найскоріше Нафтовий Басейн. Це видно зі жадання польського начального довудства до командуючих з дати 15. травня, щоби вони заняли Нафтовий Басейн як найскоріше, а це сталося з огляду на те, що Анґлія й Америка розпочали були акцію, яка вязала польську офензиву проти У. Г. А.; отже начальна польська команда хотіла поставити дипльоматів Анґлії й Америки перед доконаний факт, та через те змінити їх погляди на справу. (Hupert: „Zajęcie..." 60). І це бажання польської команди сповнилося скоріше, як це можна було предвиджувати. На цьому місці належить підкреслити те, що до акції анґлійських і американських дипльоматів не прилучилася Франція, яка прецінь відґрaвала тоді в Европі найбільшу ролю; можна додумуватися, що саме французькі дипльомати, чи ґенерали, порадили полякам не звaжати дуже то на інтервенції анґлійських і американських дипльоматів, та поставити їх перед доконаний факт посідання Нафтового Басейну й мати через те по своїй стороні капіталістів, яких капітали були заанґажовані в східногалицькім нафтовім промислі.

Цього памятного 15. травня продовжували поляки свою акцію на правім крилі У. Г. А., проти І. Галицького Корпусу, та розпочали офензиву проти III. Галицького Корпусу, полишаючи однак в спокою його 7. Львівську Бриґаду Бізанца. Рівнож не підприняли вони цього дня жадної акції проти II. Галицького Корпусу коло Львова.

Українське ситуаційне звідомлення з 15. V. подало про події цього дня на українсько-польськім фронті таке: „Цілий нинішний день велись важкі бої на полудневому крилі нашої Армії. Великими силами повів ворог наступ з району Судова Вишня — Мостиска — Хирів. На відтинку Хирова відбито всі завзяті ворожі удари, на других відтинках сего фронту наші відділи були змушені уступити із позицій, які займали, та податися на нові оборонні становища". Згадавши дальше про вдале, але льокального характеру, підприняття української частини під командою сот. Шміда й чет. Данке коло Зубри й Солонки під Львовом, подавало про події на правім крилі У. Г. А. таке: „У важких боях стоїть північне крило нашої Армії вже другий день. Девять ворожих наступів відбила вчера завзята залога Добросина під проводом чет. Середовича. З успіхом відбила вона й нині знову поведені ворожі наступи, сповняючи твердо свій обовязок. З повним спокоєм відбито ворожий наступ на Мости Великі. Завзято борються всюди наші частини з перемагаючим ворогом. Вониж боронять своєї рідної землі і з повним спокоєм ожидає наша Армія важких, та ще може завзятіших боїв". Із слів цього звідомлення, а передусім з кінцевих речень, пробивається досить ясно те, що У. Г. А. в тяжкім положенню, та що ситуація може ще погіршитися. Але з цього звідомлення тяжко представити собі хід подій на обох крилах Армії. Тому знову послужимося даними в праці Гуперта. Отже події представлялися так. На північ від Львова польські частини розвивали дальше започатковану попередного дня акцію. Частина ґрупи Мінкевича, по дводневих наступах на Добросин, заняла його в ночі на 16. травня, а друга частина тієї ґрупи заняла сильно боронені Мости Великі й дійшла до ріки Буґу. — 2. дивізія французько-польського корпусу дійшла з Довгобичева й Мицева до Буґу між Сокалем а Кристинополем і дальше аж по Сільце, але Буґу не перейшла, ніби з огляду на дипльоматичні кроки Анґлії й Америки. А 1. дивізія цього корпусу, що оперувала на Волині, посувалася східним берегом Буґу, доконуючи обходу фронту на схід. І ту дипльоматична акція Анґлії й Америки мала для У. Г. А. цей корисний наслідок, що польські частини, які оперували проти правого (північного) крила У. Г. А., мусіли вдаряти просто на схід, замість ударяти скісно на Красне — Броди — Галич, як це було в пляні польської офензиви (диви 7—8. число „Л. Ч. К." з липня-серпня 1934, уст. 13, на стор. 29.) через що були би могли зайти на зади У. Г. А. Крім цього, вдаряючи просто на схід, мусіли держати дуже великий фронт, а через те й віддалі поміж їх поодинокими частинами були дуже значні. (Hupert: „Zajęcie..." 60—61.) Тим самим і ситуація І. Галицького Корпусу була дещо лекша.

За це відразу ґрізною й катастрофальною стала ситуація III. Галицького Корпусу, вже в першім дни польського наступу на нього, це є вже 15. травня. Цього дня розпочала армія Івашкевича, досвіта, офензиву концентричною атакою з трох

сторін на Самбір. 3. дивізія леґіонова ґен. Зеліньского вдарила з Хирова одною кольоною на Березів і Стару Сіль, а другою кольоною полк. Павліка вдарила на укріплені українські становища в Вовчу; та тут цей наступ Павліка заломився. Тоді Зеліньскі спрямував цю кольону Павліка на Фельштин. Ця 3. дивізія потерпіла цього дня значні втрати, бо мала забитих і ранених 8 старшин і 150 вояків. Ліпше пішло 4. дивізії піхоти ґен Александровича, що кількома кольонами дійшла на широкім фронті з лінії Медика (коло Перемишля) — Мостиска по лінію річки Болозівки. Її наступ улекшив на сході удар полк. Конаржевського на фронт „Ґрупи Рудки", який йому вдалося проломити й заняти Рудки. (Hupert: „Zajęcie". 60). В цей спосіб зістав загрожений безпосередно Самбір, ключ до Нафтового Басейну, бо польські відділи підходили до нього зі заходу, півночи й північного сходу, а всі три ґрупи 8. Самбірської Бриґади (рудецька, крукеницька й хирівська) втратили свою боездатність.

Так представлялася в загальнім нарисі ситуація на обох атакованих поляками крилах У. Г. А. й на Волині, цього 15. травня, 1919. р.

3. Події на фронті „Ґрупи Рудки" („Ґрупи Гофмана") 15. травня, 1919. р.

Тепер опишемо подрібно події на фронті рудецької ґрупи. Пригадаємо, що фронт тієї ґрупи тягнувся від Мальованки (на захід від Любіня Великого) аж до села Волчищовичі (на полудневий захід від Судової Вишні) і переходив через Стоділки — Добряни — Путятичі — Никловичі — Кульматичі. На право лучила ґрупа зі 7. Львівською Бриґадою Бізанца, на ліво з крукеницькою ґрупою. (Диви 12. число „Літопису" з 1934. р., уст. 21., стор. 20) — На фронті ґрупи було тоді тільки три курені: IV. кур. У. С. С. пор. Струця на відтинку від Мальованки по Угерці Незабитівські (обі місцевости включно). II. кур. сот. Станіміра від Годвишні через Добряни — Путятичі аж по Никловичі включно, а V. курінь чет. Ляха (?) дальше на захід по Волчищовичі, де лучив з крукеницькою ґрупою. З цих трох куренів найсильніший був курінь сот. Станіміра, найслабший — курінь четара Ляха; запасних частин не було.

Наступ польських частин на рудецьку ґрупу розпочався барабанним огнем артилерії десь о 3. або 4. год. над раном 15. V.*). На відтинок фронту коло Угерець Незабитівських вдарив Конаржевський з району Стоділок кольоною з пятьох баталіонів (куренів) (3 курені полку Познанців і 2 курені 20. п. п.) та з 4 батерій (познанських); рівночасно вдарила ґрупа майора Стронського з Черлян на Поріче Любінське (властиво на Мальованку — І. К.), (Стронський в цьому наступі згинув), а ґрупа підполк. Бекера (з трох куренів), яка вдержувала лучбу між 4. дивізією Александровича а ґрупою Конаржевського, вдарила зі Судової Вишні на полудне, на Никловичі (Hupert: „Zajęcie..." 60). Під напором таких переважаючих сил (яких 10 куренів, з того 3 познанські, проти трох, з яких тільки один сильніший![1]), фронт „Ґрупи Рудки" заломився на відтинку IV. куреня пор. Струця в Угерцях Незабитівських. Цей курінь зістав цілком розбитий а одна його сотня, що держала становища в Мальованці, попала в полон в цілости; тільки частина розбитків повернула до ґрупи за кілька днів. Дорога на Комарно стояла отвором. II. Курінь сот. Станіміра мусів під натиском ґрупи Бекера відступати, бо поляки прорвали фронт також і на ліво від нього (курінь чет. Ляха й крукеницька ґрупа). Та цей курінь відступаючи, ставив завзятий опір на кожному догіднішому місці; з 10 разів, заки дійшов до Рудок, його сотні занимали становища та по геройськи боронилися. Внаслідок цього мав курінь значні втрати в убитих і ранених. В цих боях відзначився передусім чет. Караван а також чет. Пліш; оба зістали тоді тяжко ранені. З браку старшин-мужчин, перебрала команду 5. сотні хорунжа Підвисоцька. Сотник Станімір брав участь в боях у першій лінії[1]).

Команда „Ґрупи Рудки" (подібно, як і команда „Ґрупи Крукеничі) була заскочена наступом поляків і то в такій переважаючій силі, бо в наслідок браку добре зорґанізованої розвідки не знала вона про стягнення на рудецький відтинок такої поважної боєвої сили, як полк познанців з артилерією й літаками. Ставити опору власними силами ґрупа не могла. Тому сот. Гофман, повідомивши команду 8. Самб. Бриґади, що на ґрупу наступають поляки в силі 4. полків піхоти (майже точна оцінка польських сил), просив о негайну поміч, бо інакше мусить наступити відворот. Тимчасом шеф штабу бриґади, сот. Яквертˌ відповів, що помочі дати не може, бо бриґада ані корпус не мають ніяких запасних частин!! Отже наступив відворот ґрупи[2]). Батерії ґрупи подалися до Конюшок Сімянівських, де заняли становища[3]), інтендантура й запаси муніції (це все приміщувалося в вагонах на стації в Рудках) відіхали до Самбора[4]). Команда ґрупи покинула Рудки коло 10. год. рано, не вспівши видати приказів піхотним частинам, з яких залишився тільки II. курінь сот. Станіміра. (Що сталося з V. курінем чет. Ляха, не знаємо). Тому сот. Станімір зарядив відступ куреня поза Рудки на власну руку[5]).

Щойно пополудни, або десь вечером стрінув сот. Гофман сот. Станіміра та приказав йому зібрати свій курінь і ріжних розбитків і обсадити ними двір в Новосілках Гостинних (на полудневий захід від Рудок). З великим трудом удалося сот. Станімірови зібрати розбитків з рудецької

*Записка бл. п. сот. Омеляна Брандера, команданта артилерії руд. ґрупи, подає 3. годину, рукопис о. д-ра Вергуна й брошура „Rudki pod okupacją" — 4. годину над раном.

[1]) На основі рукопису о. д-ра Вергуна.
[2]) „ моїх власних спостережень.
[3]) „ записки сот. Омеляна Брандера.
[4]) „ інформацій п. інж. Гр. Йовика.
[5]) „ рукопису о. д-ра Вергуна (дещо змінено) і моїх власних спостережень.

ґрупи а також деяких з крукеницької (пор. Петро Савицький з розбитками свого куреня) а навіть деяких людей зі 7. Бриґади й обсадити ними окопи коло Новосілок Гост., які на кілька днів перед польським наступом поробив курінь сот. Абля; з тими частинами відпирав через цілу ніч польські піші і кінні стежі. Лучби на право не було з ніякою частиною а на ліво, по довгих розшукуваннях удалося встановити звязок з II/2. курінем пор. Підгірного (з крукеницької ґрупи) в районі сіл Острів — Загіре. Цей курінь до хвилі польського наступу стояв у запасі аж в Волі Баранецькій (з 10 км. на полудне від Крукенич!!)[6])

Польські стежі ввійшли до Рудок о 11. год. передполуднем а за ними прибула познанська піхота. („Rudki pod okupacją ruską..." 27.) Познанці, занявши Рудки, й улекшивши в цей спосіб 4. дивізії Александровича наступ на Самбір, завернули зараз на схід, на Комарно, щоби там зайти на зади 7. Львів. Бриґади. У випадку, коли би їх акція повелася, ставалися українські становища на полудне від Львова неможливі до вдержання, а крім цього дальший похід Познанців здовж Дністра загрожував також Нафтовому Басейнови.

Отже заняття Рудок та частинне знищення боєздатности „Ґрупи Рудки" („Ґрупи Гофмана") мало такі катастрофальні для У. Г. А. наслідки:

а) влекшило похід 4. дивізії Александровича на Самбір, що був ключем до Нафтового Басейну зі заходу. Коли би „Ґрупа Рудки" не була зрушена зі своїх становищ, а при цьому й сильно боєздатна, то дивізія Александровича не могла би посунутися так далеко на полудне.

б) Значне посунення на полудне дивізії Александровича загрозило задам хирівської ґрупи, яка натискана ще з фронту, мусіла відступати, відкриваючи дорогу на Самбір із заходу.

в) Відступ „Ґрупи Рудки" в західно-полудневім напрямі, поза Рудки, отворив полякам дорогу на Комарно й на зади 7. Львів. Бриґади, через що повстала загроза для українського фронту під Львовом і для Нафтового Басейну (бо на випадок упадку Комарна а відтак Миколаєва над Дністром булаб отворена дорога на Стрий — Дрогобич).

Такі то катастрофальні наслідки потягнув за собою упадок Рудок та частинне знищення боєздатности „Ґрупи Гофмана" (яка тепер розпоряджала тільки одним курінем!) А хто поносить за це вину? В кождім разі ані команда ґрупи ані її частини; годі ж було горсткою відперти такі значні сили противника! Якби команда III. Галицького корпусу не забрала була з ґрупи I. куреня пор. Антона Тарнавського, то з певністю ситуація, так ґрупи, як і цього відтинка, який займала, не була би така катастрофальна. А ще, колиб рудецька ґрупа була дістала це значне скріплення, яке плянував ґен. Курманович, то по всякій правдоподібности не було би прийшло до такої катастрофи У. Г. А., яка наступила вже 15. травня, а розмір якої показався вповні в кількох слідуючих днях по першім ударі поляків.

(Дальше буде.)

[6]) На основі рукопису о. д-ра Вергуна.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

На поклик Адміністрації, поміщений в ч. 2. за лютень ц. р., відгукнулася знову частина передплатників. Та не всі і все ще є передплатники, навіть такі, що передплачують »Літопис« від початку його існування, що не вирівнали ще передплати до кінця 1934 р.

Адміністрація прохає їх вирівнати у березні залеглість, а при першій нагоді прислати передплату на 1935 р. — Тих всіх, що за минулий рік передплату вирівнали, але не прислали ще передплати на 1935 р., щоби виконали це конечно з початком березня.

*

Жертва на видавничий фонд „Червоної Калини": Др. Микола Бих, адв. в Станиславові, непринятий гонорар зол. 25.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. річник / Число 3. / Березень 1935.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* — Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка